

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 1, February 2023

www.historystudies.net

OYRATLARIN DOĞU ÇAĞATAY HANLIĞI VE YARKENT HANLIĞIYLA İLİŞKİLERİ

*The Relations of The Oirats with The Eastern Chaghatai Khanate and The Yarkent
Khanatet*

Doktora Öğrencisi Nureddin İZBASAR

Yeditepe Üniversitesi

nureddinizbasar@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 13.06.2022
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 05.01.2023
DOI Number : 10.9737/hist.2023.1114

Atıf – Citation:

Nureddin İzbasar, "Oyratların Doğu Çağatay Hanlığı ve Yarkent Hanlığıyla İlişkileri," *History Studies*, 15/2, Şubat 2023, s. 19-40

OYRATLARIN DOĞU ÇAĞATAY HANLIĞI VE YARKENT HANLIĞIYLA İLİŞKİLERİ

The Relations of The Oirats with The Eastern Chaghatai Khanate and The Yarkent Khanatet

Nureddin İZBASAR

Öz

Bu makalede Moğolların Çin'den çekildikten sonra meydana getirdikleri siyasi oluşumlardan yola çıkılarak başta Oyrat ardından yaklaşık bir asır boyunca Cungar olarak anılan Moğol hanlıklarının Tanrı Dağlarının kuzeyi, güneyi ve doğu bölgelerindeki faaliyetleri incelenmiştir. Makalenin Giriş bölümünde Oyrat, Halha ve Övör Mongol terimleri kısaca açıklandıktan sonra Oyratların kökenleri, Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu döneminde oynadıkları roller, yaşadıkları bölgeler, Moğol ve Çin kaynaklarındaki adlandırılmaları ele alınmıştır. Ardından Cengiz Han'ın ölümünden sonraki süreçte Oyratların durumu ve siyasi konumları değerlendirilmiş; Yuan İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Oyrat-Halha-Ming üçgenindeki mücadeleler özellikle de Oyrat Hanı Esen Taişi'nin Halhalarla ve Ming hanedanlığıyla girdiği mücadeleler ele alınmıştır. Makalenin 1. bölümünde Oyratların Altay ve Tanrı Dağları bölgelerine ilk temasları, Doğu Çağatay Hanlığı ile girdikleri mücadeleler ve batıya göçleri ele alınmıştır. 2. bölümde Oyrat göçlerinin Yarkent Hanlığı ve hanlığın kuzey sınırları olan Turfan ve Kumul bölgelerindeki faaliyetleri, Yarkent Hanlığı'na karşı yapılan akınlar ve taht kavgalarına müdahale etme çabaları ele alınmış, Yarkent Hanlığı'nın içine düştüğü karmaşıklık, Akdağlılar (Afakiye) ve Karadağlılar (İshakiye) olarak bilinen iki ayrı dinî grubun devleti ele geçirme mücadeleleri anlatılmıştır. Makalenin 3. bölümünde ise Cungar Hanlığı'nın kurulduğu ilk dönemlerden itibaren Yarkent Hanlığı'nın zayıflamasıyla Cungarların Tanrı Dağlarının güneyini aşarak Yarkent Hanlığı'nın güney ve doğu sınırlarındaki yerleşim bölgelerine yaptıkları akınlar ve savaşlar ele alınmış; nihayet Cungar Han'ı Galdan Taişi'ye sığınan Afak Hoca'nın Cungar ordusunu Yarkent Hanlığı'na davet etmesi ve hanlığın işgal edilerek ortadan kaldırılma süreci anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Oyratlar, Cungarlar, Ming Hanedanlığı, Yarkent Hanlığı, Çağataylılar

Abstract

The present article investigates the political entities that emerged after the retreat of Mongols from China-the Mongol Khanates, who initially had been known as Oirat, then as Jungar for about a century – and their activities in Northern, Southern, and Eastern parts of the Tianshan Mountains. The introduction first touches upon the terms Oirat, Khalkha, and Övör Mongol. It explains the origins of Oirats, their names in Mongolian and Chinese sources, the role they played, and the regions they lived in during the Genghis Khan period and the Mongol Empire. Then, it discusses the situation of Oirats and their position in the political trajectories after the death of Genghis Khan. Afterward, it discusses the struggle of the Oirat-Khalkha-Ming triangle, especially the struggles of Oirat Khan Esen Taishi, with both Khalkhas and the Ming dynasty, after the collapse of the Yuan Empire. Section one discusses the first contacts of the Oirats to the Altai and Tian Shan regions, their struggles with the Eastern Chaghatai Khanate and their migration to the west. Section two addresses, the activities of the Oyrat migrations in the Yarkent Khanate and the Turfan and Kumul regions, which are the northern borders of the khanate, the raids against the Yarkent Khanate and their efforts to intervene in the throne fights and furthermore, the section also explains the complexity of the Yarkent Khanate and the struggles of two different religious groups known as Akdağlılar (Afakiye) and Karadağlılar (Ishakiye) to seize the state. Section three focuses on the process of which the weakening of the Yarkand Khanate since the first periods of the establishment of the Jungar Khanate due to the raids and wars of the Jungar to the settlements on the southern and eastern borders of the Yarkand Khanate, crossing the south of the Tianshan. It further traces the process by which Afak Hodja, who took refuge in the Cungar Khan Galdan Taishi, invited the Cungar army to the Yarkent Khanate and the process of the khanate being occupied and destroyed.

Keywords: Oirat, Jungar, Ming Dynasty, Yarkand Khanate, Chaghatai

Giriş

1368 yılında Moğolların Çin’de kurduğu Yuan İmparatorluğu’nun çökmesi, başta Moğol tarihi olmak üzere Asya tarihinin seyrini değiştirecek gelişmeleri beraberinde getirdi. Nitekim Moğollar Çin’den çekildikten sonra aralarındaki siyasi ayrılıklar derinleşti ve bunun sonucunda doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı.¹ Doğu Moğolları olarak da bilinen Halhalar ve İç Moğolistanlılar (Övör Mongol) kendilerini Cengiz Han’ın varisleri olarak görmekteyken Moğolistan’ın kuzey ve batı bölgelerinde yaşayan Oyratlar başta olmak üzere diğer Moğol kabileleri ise Batı Moğolları olarak tanımlandı. Oyratlar önce Batı Moğolları arasında birlik sağlamayı başardı ve Halhalara üstünlük kurarak 15. yüzyılda Oyrat Hanlığı’nı ilan etti. İlerleyen süreçlerde birçok inişli çıkışlı gelişmeler sonucunda batıya sürülen Oyratlar 17. yüzyılda Doğu Türkistan’ın İli havzasında Çoros boyuna mensup olan Batur Hun Taişi liderliğinde Cungar Hanlığı’nı kurdu. Cungar Hanlığı 18. yüzyılın ortalarına kadar siyasi varlığını sürdürdü. Bu süre zarfında batı ve güney yönüne akınlar düzenleyen Oyrat kabileleri kitleler halinde batıya ve güneye doğru göç ederek yerleştikleri bölgelerin demografik ve siyasi yapısına büyük etkiler bıraktı. Özellikle Doğu Türkistan, Deşt-i Kıpçak sahasına bıraktıkları siyasi etki, sonraki yüzyıllara da damgasını vurdu. Oyratların Deşt-i Kıpçak ve Batı Türkistan bölgesinde yaptıkları faaliyetler makalemizin hacmini genişleteceğinden incelememizin dışında bırakılmıştır.

Oyratların en erken tarihleri ile ilgili bilgiler 9.yüzyıla ait olup, bu bilgilere göre Oyrat boylarının kurucusu kabul edilen Duva Sohor adlı kişi Moğolların kutsallık atfettikleri Burhan Haldun Dağı civarında yaşamaktaydı.² Timuçin’in siyasi sahneye çıktığı ilk dönemlerde ise Oyratlar Baykal Gölü’nün batısındaki yukarı Amur ormanlarında ve Sibiryâ sınırlarındaki ormanlarda avcı hayatı sürdürüyorlardı.³ D’ohsson’un aktardıklarına göre Timuçin-Camuka mücadelesi sırasında Oyratlar Merkitlerle bir olup Timuçin’e düşman olmuştu.⁴ Fakat Oyratların muhalefeti çok uzun sürmedi. Camuka ve Ong Han öldükten sonra Oyratlar ve Konkuratlar kendiliğinden Timuçin’e bağlandı.⁵ Yine Cüveyni’nin aktardıklarına göre Cengiz Han anne tarafından Oyrat kabilesiyle akrabaydı ve oğullarının her birine Oyrat kabilesinden kız almayı emretmişti. Kendisi de akrabalarından birinin kızı olan Ceceken Beki’yi Törelçi adındaki Oyrat reisine vermişti. Onlardan doğan iki kızın biri Hülagü’yle evlenirken diğer kız ise Arık Buka ile evlenmişti.⁶ Reşidüddin’e göre Ögedey’in hatunu Töregene de Merkit kabilesine mensuptu.⁷ Merkitler ise Oyratların güney komşusuydu. Töregene Hatun Ögedey ölünce Moğol İmparatorluğu’na 4 yıl boyunca naiplik yapmıştı. Yine Oyrat reisi Hutuga Beki’nin kızı Oğul Haimiş, Güyük Han’ın üçüncü hatunu olup, Güyük’ün ölümünden sonra üç yıl boyunca devlete naiplik etmişti.⁸ Cengiz Han döneminden itibaren Oyratlardan kız almak şeref sayılırdı.⁹ Bundan dolayı Oyrat kabilesinin prensesleri Moğol devletlerinin önemli hanedan üyeleri haline gelmişti.

Oyrat adının anlamı ve kökeni hakkında tarihçiler tarafından farklı görüşler ortaya atılmış ise de tarihî kaynakların işaret ettiği gibi Oyrat adının “orman halkı” anlamına gelen *Oyiarad*

¹ Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. viii.

² Oktay Berber, *Kalmuklar Cungarya’dan İdil’e Bozkırın Göçebeleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s.15.

³ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Aykut Kazancıl-Ayşe Bereket, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s. 38.

⁴ Abraham Constantın Mouradge D’ohsson, *Moğol Tarihi*, Çev: Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 42.

⁵ Alaaddin Ata Malik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Ed. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 93.

⁶ *Age*, s. 418.

⁷ Rashid al-Din, *The Successors of Genghis Khan*, Çev: J. Andrew Boyle, Columbia University Press, New York & London 1971, s. 18.

⁸ *Age*, s. 199.

⁹ Cüveyni, *age*, s. 418.

kelimesinden türediği muhtemeldir. Nitekim Oyratlarla ilgili *Moğolların Gizli Tarihi*'nde şu ifadeler geçmektedir:

“*Tavşan Yılı'nda (1207) Cuçi sağ kanat çeriye alıp, orman halkını ele geçirmek için at sürerken Buha önden giderek yezeklik (öncülük) yaptı. Oirad Hutuga Behi, Tümen Oiradlarını alıp onlara katıldı. Hutuga Behi gelerek Cuçi'ye yezeklik yapıp, Tümen Oirad yurdunu geçip Şiğsid'e ulaştı. Cuçi Oirad, Buriad, Bargud, Ursad, Habhanas, Hanbas, Tuba, kendine katarak...*”¹⁰

Yine Turgut boyuna mensup olan Gabang Şirab tarafından 18. yüzyılda Todu yazısıyla Moğolca kaleme alınan *Dört Oyrat Tarihi* (Dörben Oyirad-un Teüke) adlı eserde Oyratların kökenleriyle ilgili efsaneler yer almakta olup, bu efsanelerde Dörbet ve Cungarların atalarının Noyanlarının liderliğinde ormanlık bölgelerde avcılık ve hayvancılıkla geçimlerini sağladıkları zikredilmektedir.¹¹

Oyrat adı Çince kaynaklarda Yuan İmparatorluğu döneminde (1271-1368) Woyilati (斡亦剌惕), Woyila (斡亦剌), Waila (外剌), Wailadai (外剌歹) şeklinde kaydedilmiş; Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) Wala (瓦剌); Mançu İmparatorluğu döneminde (1644-1911) ise Weilate (卫拉特) şeklinde kaydedilmiştir.¹² *Kalmuk* adı ise Müslümanların Oyratlara veya Cungarlara verdiği isimdir.¹³

Oyratlar ilk saltanat mücadeleleri sırasında Cengiz Han'a katıldığı için Cengiz onları kendine çok yakın tuttu ve Oyratlardan çok sayıda devlet adamı önemli konumlarda görevlendirildi. Örneğin kaynaklarda Emir Argun (Argun Aka) ismiyle geçen devlet adamı da Oyrat kabilesine mensuptu. Emir Argun, Töregene'nin naipliği döneminde üst düzey devlet yöneticiliğine getirilmişti. Güyük Han tahta oturduktan sonra Töregene'nin tayin ettiği tüm devlet adamlarını görevden alırken Oyrat kabilesine mensup olan Argun Aka görevine devam etmişti.¹⁴ Öbür yandan Oyrat askerleri Cengiz ordusunun önemli bir kısmını teşkil etti ve birçok fetihlere katıldı. Cengiz Han vefat etmeden önce askerlerini ve topraklarını bölüştürürken Hutuga Beki'ye kendi Oyrat kabilesinden müteşekkil 4000 kişilik kuvveti verdi.¹⁵

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Oyrat kabileleri Ögedey'in payına verildi. Reşidüddin'in naklettiğine göre Cuçi'nin Tümedler üzerine yaptığı seferden sonra Tümedlerin yurdu olan Yenisey'in üst kısımları ile Nayman nehri kıyısındaki bölgelere Oyratlar yerleşmişlerdi.¹⁶ Carpini seyahatnamesinde Oyratlardan bir ülke olarak bahsetmesi 13. yüzyılın ortasında Oyrat boylarının Moğolistan'daki kalabalık bir Moğol grubu olduğunu anlamamıza ışık tutmaktadır.¹⁷ Mönke döneminde Kubilay'ın Çin seferlerinin desteklenmesi için Buka Timur komutanlığındaki Oyrat askerleri Kubilay'a verildi.¹⁸ Yaunshi'deki (元史) kayıtlara göre Mönke'nin ölümünden sonra Kubilay ile Arık Buka arasındaki mücadele sırasında Arık Buka ordusunda çok sayıda Oyrat askerleri Kubilay'a karşı savaştı.¹⁹ Fakat Kubilay mücadeleyi kazanınca Oyratlar da yenilgiden nasibini aldı ve önemli ölçüde güçlerini kaybetti. Bu süreçten sonra Doğu Moğolları Oyrat

¹⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev: Mehmet Levent Kaya, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2011, s.204-205.

¹¹ Gabang Shirab, *Si Weilate Shi (四卫拉特史)*, Xinjiang Renmin Chubenshe, Urumçi 1992, s. 6-7.

¹² Dayan Ma ve Zongda Chen, *Weilate Menggu Shigang (卫拉特蒙古史纲)*, Renmin Chubanshe, Beijing 2012, s. 3.

¹³ Mualla Uydu Yücel, “Kalmuklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.267-268.

¹⁴ Christopher P Atwood, *Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File, Inc. New York 2004, s. 212.

¹⁵ D'ohsson, *age*, s. 171.

¹⁶ D'ohsson, *age*, s. 3.

¹⁷ Johann De Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, Çev: Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 113.

¹⁸ Cüveyni, *age*, s. 498.

¹⁹ Cuiqin Bai, *Walashi (瓦剌史)*, Jilin Jiaoyu Chubanshe, Changchun 1990, s. 13.

kabilelerini etkisi altında tutmaya çalıştı. Yuan İmparatorluğu yıkılıp Moğollar Çin'den çekildikten sonra önemli Oyrat kabilelerinden Hoidler, Bagadlar, Horiler ve Tümedler Doğu Moğollarının etki alanından kurtulmak için güneybatı yönüne doğru göç ederek Hangay dağlarının batısındaki Hövs Göl, Hungui ve Zavhan nehri kıyılarına yerleşmeye başladılar.²⁰ Doğu Moğollarının etkisinden kurtulunca Hoid kabilesi reisi Ügeçi Halaha, Oyratları birleştirmeyi başardı ve 1399 yılında kendisini kağan ilan etti. Altan Tobçı'ye göre Togan Taişi dönemine gelindiğinde Oyratlar 40 bin çadıra sahip durumdaydı.²¹

15. yüzyılın başlarından itibaren Tanrı Dağlarının doğu kesimlerine iyice yaklaşan Oyratlar, Müslüman ülkelerle temas kurmaya başladı. Yezidi'nin *Zafername*'sindeki ifadelerle baktığımızda Müslümanlar 14. yüzyılın başlarından itibaren Batı Moğollarına *Kalmuk* demeye başlamıştır ki *Zafername*'de bir Taişi oğlanın (muhtemelen bir prens) Kalmuklar'dan kaçarak Timur'a sığındığı ifadesi yer almaktadır.²²

Oyratları asıl etkileyecek olan Yuan'ın son imparatoru Togan Timur 1369 yılında Pekin'i terk etmek zorunda kalması ve ertesi yıl ölmesiydi. Togan Timur'un tahtına veliyaht prens Ayurşiradar geçti ve Ming saldırısına dayanamayıp aynı yıl çölün kuzeyine çekildi.²³ Ona bağlı Moğollar kendisini Cengiz Han'ın mirasçısı olarak görüyordu ve *Halha* adını kullanıyordu. Ming Hanedanlığı yıllıkları da Moğolların bulunduğu coğrafi konuma göre Moğolistan'ın kuzeyi ve batısındakileri *Oyrat*²⁴, doğu ve güneyindeki Halhaları ise *Dadan*²⁵ diye kaydetmişti. Ming Hanedanlığının kurucusu Zhu Yuanzhang (1368-1398) Halhaların tekrar toparlanıp Çin'i ele geçireceğinden endişeleniyordu ve bu endişesinde haksız değildi. Togan Timur öldükten sonra onun kuzey Çin'de bıraktığı Moğol komutanlar Ming ordusuna direnmeye devam etti. 1368'de Liaodong ovası, Shanxi ve Kansu bölgesi Celayır boyuna mensup ünlü komutan Muhuli'nin soyundan gelen Nagaçu'nun elindeydi. Onun komutanlığında 200.000 Moğol vardı. Öte yandan Henan bölgesinde Kök Timur'un komutanlığında 100.000 kişilik Moğol ordusu bulunuyordu.²⁶ Ming ordusu Moğollara karşı sürekli akınlar düzenleyerek 1370 yılında Kök Timur'u yenmeyi başardıysa da Nagaçu'nun birlikleri Ming ordusunu geri püskürtmeye devam ediyordu. Aynı yıl Ayurşiradar da ölünce oğlu Togus Timur babasının yerine geçti. 1387 yılında Ming ordusu 250.000 kişilik kuvvetle Noguça'ya saldırarak onu yendi. Ertesi yıl Togus Kağan'ın ordusuyla Buyr gölü civarındaki savaşı kazanan Ming ordusu Yuan İmparatorluğu'ndan kalanları da ortadan kaldırmış oldu.²⁷ Fakat Doğu Moğolları tüm gücünü kaybetmemişti. Ming'in Halha üzerindeki baskıları ve askerî zaferleri Oyratlara zaman kazandırdı. Üstelik Ming sarayı Doğu Moğollarının siyasi gücünü yok etmek için Oyratlara elçi göndererek Halhalara karşı birlikte mücadele etmeyi teklif etti. Bu teklifi kabul eden Oyratlar 1410 yılında Çinlilerle iş birliği yaparak Onon ırmağı civarında Halhaların lideri Arugtay Tayşi'yi yenilgiye uğrattı.²⁸ Halha Moğolları Çinlilerle uğraşırken Oyratlar iyice güçlendi ve son zaferlerinin ardından Moğol kabileleri içindeki nüfusları arttı. Üstelik batı ve güney yönünde yayılmayı sürdürüyordu. Ming sarayı Halha'yı kontrol etmek için Oyratlardan yararlanıyordu ve dış politikasında da Oyratların lehine faaliyetler yürütüyordu. Nitekim Ming sarayı iyi ilişkiler içinde bulunduğu Doğu Çağatay hanı²⁹

²⁰ Kalan, *age*, s. 6.

²¹ Feng Zhu, *Hanyu Menggu Haungjin Shigang*, (Altan Tobçı Çince: 汉译蒙古黄金史纲), Neimenggu Renmin Chubanshe, Hohhot 1985, s. 56.

²² Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur-Zafername*, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 612.

²³ Ma ve Chen, *age*, s. 22.

²⁴ Ming yıllıklarında Wala 瓦剌 olarak kaydedilmiştir.

²⁵ Ming yıllıklarında Dadan 鞑靼 olarak kaydedilmiştir.

²⁶ Ma ve Chen, *age*, s. 22.

²⁷ Ma ve Chen, *age*, s. 22.

²⁸ Kalan, *age*, s. 7.

²⁹ Ming yıllıklarında doğu Çağatay hanlığı başkenti Beşbalık kentinin adıyla Beşbalık ülkesi olarak kaydedilmiştir, hanlık başkenti İli'ye taşındığında ise İlibalık ülkesi olarak kaydedilmeye başlamıştır.

Muhammed Han'ın (ölüm tarihi 1414) Oyratlara saldırı hazırlığında olduğu haberini alınca onu vazgeçirmeye çalıştı. Oyratlar Muhammed Han'ın kendilerine saldırı hazırlığında olduğuna dair aldığı bilgiyi Ming sarayına haber vererek Ming'in Muhammed Hanla arasında arabuluculuk yapmasını istediler. Ming sarayı da kendi çıkarları için Muhammed Han'a elçi göndererek (1410) Oyratlara saldırmama tavsiyesinde bulundu.³⁰ Çünkü bu dönemde Halhalara karşı müttefiki olan Oyratların zayıflaması Ming'in işine gelmiyordu. Fakat ilerleyen dönemlerde Oyratların giderek güçlenmesi Ming Hanlığı için büyük bir tehdit oldu ve uzun süre Oyratlarla mücadele etmek zorundan kaldılar. Nitekim 1414 yılında Ming hakanı Ming Chengzu (1402-1424) bizzat ordusunun başına geçerek Ulanbator yakınlarındaki Tola ırmağı kıyısında Oyratları yenilgiye uğrattı³¹. Bu yenilgi Oyratların Doğu Moğolları üzerindeki etkisini genişletmesine büyük bir darbe vurmuştu. Fakat tüm bunlar Çin'in kuzey komşuları olan Moğol kabilelerinin tekrar birleşmeyeceği anlamına gelmiyordu. İlerleyen dönemlerde Moğol kabileleri Ming'e meydan okuyacak kadar güçlü konfederasyonlar kurmayı başardı.³²

1416 yılında Batula Taişi ölünce Oyratların başına Togan Taişi geçti ve 1423'te Halha üzerine sefere çıkarak onlara son darbeyi vurdu. Fakat Togan Taişi'nin amacı Halha'yı kendisine bağlamaktı. Kendisi Cengiz Han soyundan gelmediği için Cengiz soyundan gelen Togtohuh'u kendi kızıyla evlendirerek akrabalık ilişkisi kurdu, ardından Halhaların önemli kabilelerinden Hörçin kabilesine mensup Aagsalday, Togan Taişi'ye katıldı.³³

1439 yılında Togan Taişi vefat ettikten sonra oğlu Esen Taişi Oyratların başına geçti. Esen Taişi Oyrat tahtına oturduktan sonra bütün Moğolları tek çatı altında birleştirmeyi başardı ve topraklarının batı kısımlarını oğlu İsen Buka'nın yönetimine verdi. İsen Buka, Oyrat birliklerinin batı yönüne doğru ilerlemesini sürdürüyordu. Öte yandan Esen Taiş 1449'da Ming ordusuyla Çin'in Hebei eyaletindeki Tumubao beldesinde giriştiği savaşta Ming imparatoru Yingzong'u (英宗) esir almayı başardı ve hemen ardından Pekin'i kuşattıysa da şehri ele geçiremeyip geri çekildi.³⁴ Yingzong esir düşünce onun oğlu Daizong (代宗), Ming tahtına oturdu. Bu durum karşısında Esen Taişi 1450 yılında Yingzong'u serbest bıraktı.³⁵ Esen Taişi'nin amacı Kubilay'ın kurduğu Yuan İmparatorluğu'nu yeniden diriltmekti fakat Moğollar Kubilay dönemindeki kadar birlikte hareket etmiyordu. Bu sebeple Ming hakanını serbest bırakarak Çin ile arayı düzeltmeyi ve ticareti geliştirmeyi hedefledi.

1. Oyratların Batıya Göçü ve Doğu Çağatay Hanlığı'yla Mücadelesi

15. yüzyılın başlarından itibaren Oyratlar siyasi birliklerini sağladıktan sonra Doğu Çağatay Hanlığı topraklarına akınlar düzenlemeye başladı. Özellikle de Kumul bulunduğu konum itibarıyla Türkistan'ın doğu kapısı olmakla birlikte İpek Yolu güzergahında stratejik öneme sahipti. Dolayısıyla Kumul Çağataylılar, Oyratlar ve Çinliler arasındaki güç mücadelesinin merkezinde yer almıştı. Nitekim Çağataylıların zayıflığından faydalanan Ming ordusu Moğollarla girdiği mücadele sırasında, 1391 yılında Kumul'u işgal etmeye çalıştıysa da başarılı olamadı³⁶. Fakat Oyratların bölgeye yönelik akınları devam etti. O dönemde Çağatay soyundan gelen

³⁰ Zhixiao Liu, *Weiwuerzu Lishi* (维吾尔历史-古代卷2), C. 1/2, Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Beijing 1985, s. 321.

³¹ Ma ve Chen, *age*, s. 26.

³² Ruth W.Dunnell, James A.Millward, Mark C.Elliott, Philippe Foret, *New Qing Imperial History*, Routledge Curzon, New York & London 2004, s. 94.

³³ Kalan, *age*, s. 8.

³⁴ Liu, *age*, s. 318.

³⁵ Youcun Yu, *Zhongguo Tongshi Gangyao* (中国通史纲要), Taiwan Shangwu Yinshuaguan, Taipei 1965, s. 505.

³⁶ Ma ve Chen, *age*, s. 34.

prensler ve aşiret reisleri, Tanrı Dağı'nın kuzeyi ve güneyindeki bölgelerde bitmek bilmeyen taht kavgalarıyla ve siyasi çekişmelerle meşguldü. Bu durum Oyratlar için iyi bir fırsat oldu ve Altay dağlarının güney kesimleri, Kumul Ovası ve İli nehri havzasına doğru genişlemeye başladılar. Oyratlar 1408 yılında Tanrı Dağı'nın kuzeyindeki Beşbalık şehrini işgal etti. Ming Hanedanlığı elçisi Chencheng'in yazdığı rapora göre Beşbalık şehri Lükçün, Koçu, Turfan, Kaşgar, Almalık'la birlikte Doğu Çağatay Hanlığı'nın topraklarında yer alan bir şehirdi.³⁷ Beşbalık'ı ele geçirdikten sonra Tanrı Dağlarının doğusundaki yaylalar Oyratların faaliyet alanına dâhil oldu. Ming Hanedanı Ming Taizong (1398-1398) dönemine ait saray yıllığına³⁸ göre Doğu Çağatay topraklarının doğu sınırı sayılan Kumul'un kuzey kesimlerindeki dağlar Oyrat- Kumul sınırı olarak gösterilmektedir³⁹. Bahsi geçen bu dağlar, Tanrı Dağları'nın doğu kesimleriydi. Yine Ming yıllıklarındaki kayıtlara baktığımızda Oyratların 1421 yılında Kumul kalesini kuşattığını ancak şehri ele geçiremediğini, 1443 yılında ise bir aylık kuşatma sonucunda Kumul'u ele geçirerek şehri yağmaladığını öğreniyoruz.⁴⁰ Çince kaynaklardan öğrendiğimize göre Oyratlar Kumul'a sadece yağma yapmak için gelmemişti, yerel güçlerle akrabalık ilişkisi kurmayı da ihmal etmemişti, nitekim Togan Taişi'nin kendi kızını, yani Esen Taişi'nin ablası Novindaşrı'yi, dönemin Kumul hâkimi Bektaş'a vererek akrabalık ilişkisi kurduğu yine aynı Ming yıllığında geçmektedir. Fakat güçlenen Oyratların Türkistan için tehlike teşkil edeceği daha on beşinci asır ortalarında bile anlaşılmıştı.⁴¹ Oyratlar Altay Dağları'nın güneyi ile Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki Doğu Çağatay Hanlığı topraklarına daha yoğun akınlar etmekteydi ve bu da doğal olarak askerî çatışmaları kaçınılmaz kılıyordu. Oyratların baskısına dayanamayan Doğu Çağatay Hanı Üveys Han (ilk tahta çıkışı 1418) başkentini Beşbalık'tan İli nehri havzasındaki İlibalık'a taşımak mecburiyetinde kaldı.⁴² Bu dönemde Doğu Çağatay hanları iç kavgalarla meşguldü ve Oyratlara karşı istikrarlı bir politika uygulayacak durumda değildi. Böyle olmasına rağmen Doğu Çağatay Hanı Üveys Han Oyratlarla savaşmaktan geri durmadı ve saltanatının ilk yıllarında İli nehri havzasındaki Minglak bölgesinde Oyrat ordusuyla girdiği ilk savaşta yenilerek Oyrat-Kırgız birliklerine⁴³ esir düştü.⁴⁴ Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi'de Esen Taişi'nin Üveys Han'ı Cengiz Han soyundan geldiği için öldürülmeyle serbest bıraktığını iddia etse de henüz güçlerini yeni toplamış olan Oyratlar Çağataylıların düşmanlığını üzerlerine çok fazla çekmemek için onu serbest bırakmış olmalıdır. Üveys Han saltanatı süresince toplam 61 kez Oyratlarla savaşa girmesine rağmen sadece bir kez Oyratlara galip gelebilmiş, üstelik sonuncu çarpışmasında yine Oyratlara esir düşerek kız kardeşi Mahtum Hanım'ı fidye olarak verme karşılığında özgür kalabilmişti.⁴⁵ Kaynaklar Üveys Han'ın Oyratlara karşı çok fazla askerî başarı gösteremediğini aktarsa da onun sürekli olarak Oyratların önünü kesmesi halefleri İsen Buka Han ve Yunus Han döneminde Oyratlarla yapılacak mücadelelerin başarılı olması için önemli olmuştu. Nitekim

³⁷ Cheng Cheng, *Xiyu Xingchengji Xiyu Fanguoji* (西域行程记番国志), Zhonghua Shuju, Beijing 2000, s. 102.

³⁸ Yıllığın Çince adı: Mingtaizong Shilu 明太宗实录

³⁹ Yunuscan Eli, *XVII. ve XVII. Esirlerdeki Uygurlar Bilen Cungarlarning Munasiveti*, Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi 2001, s. 17.

⁴⁰ Mingshi, C: 329, Xiyuyi (明史, 329 卷, 西域一).

⁴¹ Ahmet Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s.157.

⁴² Jinxin Li, *Xinjiang Yisilan Hanchao Shilue* (新疆伊斯兰汗朝史略), Zongjiao Wenhua Chubanshe, Beijing 1999, s. 178.

⁴³ Tarih-i Reşidi'de Üveys Han'ın Oyrat Hanı Esen Taişi'yle savaştığı aktarılmaktadır, fakat Togan Taişi'nin oğlu olan ve 1407 yılında doğan Esen Taişi, Üveys Han zamanında henüz Taişi unvanı almamış, O 1439 yılında 33 yaşında Taişi unvanı almıştır. Üstelik Üveys Han 1429 yılında ölmüş ve karşılaştığı kuvvetler Esen Taişi'nin komutasındaki kuvvetler değildi.

⁴⁴ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, Çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 230.

⁴⁵ Duğlat 2006, s. 230.

Yunus Han döneminde Altay Dağları ve İmil nehri kıyılarından yaşayan Oyratlar, Doğu Çağatay Hanlığı'na bağlanarak vergiye tabi tutulmuştu⁴⁶.

Esen Taişi kısa süreliğine de olsa Moğol birliğini sağlamayı başardı. Üstelik Çin ile yaptığı ticaretten ve savaşlardan bol miktarda ganimet elde etmişti. Fakat Esen Taişi'nin Moğolların içinde tam olarak otorite sağladığını söylemek zordur. Çok sayıda iç kargaşadan başarıyla çıkan Esen Taişi doğuda Cürçanları kendisine bağladı ve 1453 yılında kendisini büyük kağan ilan etti.⁴⁷ Bu münasebetle Ming sarayına gönderdiği mektubunda Esen Taişi kendisini Yuan İmparatorluğu'nun vârisi ve Moğolların kağanı olarak tanıtmıştı.⁴⁸ Esen Taişi kağan olduktan sonra sol kolu olan Alag Timur ve Hatan Timur kendisinden taişi unvanı talep etti. Esen bu talebi reddederek oğlu Aş Timur'a taişi unvanı verince onlar da Esen'e düşman oldular. Aralarındaki husumet askerî çatışmaya kadar ilerledi. 1454 yılı Ağustos ayında Esen Kağan, Alag Timur'a yenilerek tek başına kaçtı ve daha önce husumeti bulunan Bugursusun'un torunu Bagu tarafından öldürüldü.⁴⁹

Esen Kağan'ın ölümünden sonra Oyratların Moğollar üzerindeki etkisi kırılmaya başladı. Tümedler güçlenerek Ordos ve civarındaki Moğolları hâkimiyeti altına alınca Tümedlerin saldırısına maruz kalan Oyratların da birlikleri dağıldı. Çağatay hanlarından Üveys Han'ın torunu Ahmet Han Oyratların zayıflamasından istifade ederek 1470-1479 yılları arasında Kumul'u üç kez ele geçirdi. Bundan böyle Oyratlar eskisi gibi Kumul yakınlarına saldırmak için değil sığınmak için gelmeye başladı. 1469 yılında Esen Taişi'nin oğlu Aş Timur, Oyrat kabilelerinde birliği sağlayamadı ve kabileler ona isyan etti. Aş Timur kabilesiyle Kumul yakınlarındaki yaylalara sığınmak zorundan kaldı.⁵⁰ Yine Çin'de Ming Xianzong (1464-1468) döneminde yazılan yıllıklardaki kayıtlara göre 1487 senesi Ong Han liderliğindeki 7.000 Moğol Kumul'un batısındaki Barsköl (Barıköl) civarına gelip yerleşti.⁵¹ Bu dönemde Oyratlar daha önceki gibi güçlü olmasa da Doğu Çağatay hanları için tehlike olmayı sürdürüyordu. Doğu Çağatay hanı Ahmet Han (1465-1504) defalarca Oyratlara karşı başarılı akınlar yaptı ve çok sayıda Oyrat savaşçısını öldürdüğü için Oyratlar Ahmet Han'a öldürücü anlamına gelen Alaça Han lakabını vermişti.⁵² Ahmet Han Doğu Çağatay hanı Tuğluk Timur Han soyundan gelen Yunus Han'ın oğluydu ve onun başarılı askerî seferleri neticesinde Tanrı Dağı'nın güneyindeki Aksu dahil olmak üzere Kuça, Çaliş, Turfan ve Kumul bölgesi ona tabi olmuştu. Ölümünden sonra Turfan bölgesine büyük oğlu Mansur hâkim oldu. Üçüncü oğlu Said ise bir süre Timurlu mirzası ve kuzeni olan Babür ile Maverâünnehir'de Şeybanilere karşı mücadele edip başarısız olduktan sonra kuvvetleriyle Tanrı Dağları'nın güneyindeki Tarım havzasına yöneldi ve 1514 yılında Doğu Türkistan'ın güney bölgesindeki şehirleri fethederek Yarkent Hanlığı'nı kurdu.

17. yüzyılda derlenen *Erdeni Tobçi* adlı Moğolca eserin 5. cildinde Tümedlerin hanı Dayan Han'ın (1460-1543) hatunu Mandukay Çeçen'in 1480 yılında Tosbortu mevkiinde Oyratları ağır yenilgiye uğrattığı ve çok sayıda ganimet elde ettiği aktarılmaktadır.⁵³ Tosbortu Savaşı Oyratların kaderini değiştiren bir savaş oldu. Nitekim Dayan Han bundan böyle Oyrat Noyanlarına kaldıkları çadırlara *orda* demelerini, şapkalarına dörtten fazla tüy takmalarını ve eti bıçakla keserek yemelerini yasaklarken diz çökerek oturmalarını ve yoğurda *çeg* demelerini emretmişti.⁵⁴ 1496 yılında Dayan Han, Oyratların üzerine bir kez daha sefer düzenlediyse de büyük bir başarı elde

⁴⁶ Hacı Nurhaci, *Yarkent Saidiye Hanlığının Kısa Tarihi*, Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi 1993, s. 125.

⁴⁷ Ma ve Chen, *age*, s. 41.

⁴⁸ Ma ve Chen, *age*, s. 41.

⁴⁹ Ma ve Chen, *age*, s. 42.

⁵⁰ Eli, *age*, s. 132.

⁵¹ "Xianzong Shilu, C: 280 (憲宗实录 卷 280)".

⁵² Duğlat, *age*, s. 286.

⁵³ M Ulan, *Menggu Yuanliu (蒙古源流)*, Liaoning Minzu Chubenshe, Shenyang 2000, s. 285.

⁵⁴ Ma ve Chen, *age*, s.44.

edemedi. 1510 yılında Köknur bölgesindeki Oyratlara akınlar düzenledi. Bu baskıya dayanamayan Oyratlar 1521 yılından itibaren batıya doğru kitleler halinde göç etmeye başlayarak Kumul ve Barsgöl bölgelerine kadar ulaştı.⁵⁵

Dayan Han'ın torunu Altan Han döneminde Tümedler gücünün zirvesine ulaşmış durumdaydı. O da Oyratlar üzerindeki baskılarını sürdürmeye devam etti. 1552 yılında Karakorum civarındaki Oyratlara bir saldırı düzenleyip onları Karakorum'dan sürmeyi başardı. Yine 1558 yılında Kumul'un doğusundaki Calanmakan dağında Oyratların üzerine bir kez daha sefer düzenledi. Moğolca kaleme alınan *Altan Han* adlı eserdeki⁵⁶ kayıtlarda zikredilenlere göre Altan Han, Doğu Çağatay hanlarının soyundan gelen Turfan hâkimi Mansur Han'ın (1485-1545) büyük oğlu Şah Han'a elçi gönderip Oyratlara karşı birlikte hareket etmeyi teklif etti.⁵⁷ Şah Han da bu teklifi kabul etti. Çünkü artık Oyratlar Turfan bölgesi için de ciddi tehdit oluşturmaya başlamıştı. Altan Han'ın çok güçlenmesi ve Ming topraklarına sürekli akın yapmasından ötürü Ming sarayı bir taraftan Oyratlarla iyi ilişki kurarak Doğu Moğollarını dengelemeye çalışırken öbür taraftan Turfan'daki Doğu Çağatay hükümdarlarıyla sıkı ilişki kurmanın peşindeydi, Ming yıllıklarındaki ifadelerle bakıldığında Çinliler Altan Han'ın durumuyla ilgili Oyratlara sürekli bilgi aktararak Altan'ın Oyratları yenmesinin önüne geçmeye çalışıyordu.⁵⁸

Altan Han öldükten sonra halefleri Oyratlar üzerindeki baskıyı sürdürmeye devam etti. Doğu Moğollarının amacı Oyratları Altay Dağları'nın batı tarafına sürmektir. Fakat Oyratlar batıya ilerleyince hem Turfan havzasında hem de Kazak steplerinde rakiplerle karşılaşılıyordu.⁵⁹ Buna rağmen Oyratların batıya göç etmekten başka çaresi gözükmüyordu. Doğu Moğollarının baskınları 17.yüzyılın ortalarında Mançu tehdidi ortaya çıkana kadar devam etti. Oyratların yoğun olarak göç ettiği bölgeler Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Cungarya havzası, İli Nehri kıyıları ve Altay Dağları'nın güney etekleriydi. Doğu Çağatay hanlarının siyasi birliği sağlayamaması Oyratların karşısında ciddi bir askerî güçle karşılaşmamasına neden olmuştu.

2. Oyratların Yarkent Hanlığı ve Turfan Havzası'ndaki Mücadeleleri

1514 yılında Çağatay soyundan Said Han (ölüm tarihi 1533) Tanrı Dağları'nın güneyindeki yerleşim alanlarını elinde tutan Emir Bulacı soyundan gelen Mirza Ebubekir'i devirerek Yarkent Hanlığı'nı kurdu. Said Han, Çağatay neslinden Doğu Çağatay Hanlığı'nın hanı Tuğluk Timur soyundan geldiği için bir nevi Çağatay Hanlığı'nın meşru varisi sayılırdı, kendisi de Turfan'da doğmuştu. Yarkent Hanlığı kurulmadan önce Çağatay ulusu aşiretlerinden Türkleşmiş Moğol kabileleri özellikle Barlas, Çuras ve Duğlat kabileleri bölgenin gücünü ellerinde tutuyorlardı. Çağatay soyundan gelen hanlar, Tanrı Dağları'nın güneyindeki Tarım havzasında pek söz sahibi değildi. Yunus Han döneminde bölgeye vali olarak atanan Mirza Ebubekir Doğu Çağatay Hanlığına isyan ederek bir süredir bölgeyi kendi başına yönetmeye çalışıyordu. Mirza Ebubekir'in yönetimi bir nevi aşiret yönetimi niteliğinde olup istikrarsızlık devam ediyordu. Mirza Haydar Duğlat'ın ifadeleriyle Yarkent Hanlığı kurulduktan sonra özellikle de Said Han, Çalış ve Turfan bölgesinin yöneten ağabeyi Mansur Han'la anlaştıktan sonra bölgede istikrar tam

⁵⁵ Eli, *age*, s. 51.

⁵⁶ Altan Han (1508-1582) döneminde yazıldığı tahmin edilen Moğolca anonim bir eserdir. Cengiz Han döneminden Altan Han'a kadar olan süreci anlatan bu eserin Moğolca orijinal adı: Erdeni Urumal Neretü Sudur Orosiba, Tengtilig Bogda Altan Qaganu Said Yabudalun Çadig. Eser 1984 yılında Çince Aletanhan chuan (阿勒坦汗传) adında Moğolca aslından neşredilmiştir.

⁵⁷ Rongga Zhu, *Altanhanchuan* (阿勒坦汗传), Neimenggu Renmin Chubanshe, Hohhot 1991, s. 58.

⁵⁸ Eli, *age*, s. 53.

⁵⁹ Yalakovič Zlatkin, I, *Istoria Džungarskogo Hanstava 1635-1758*, (准噶尔汗国史), Çinceye Çev: Ma Manli Shangwu Yinshuguan, Beijing 1980, s. 113-114.

anlamıyla sağlanmış, insanlar Hitay (Çin) sınırındaki Kumul'dan Fergana'ya kadar emniyet içinde seyahat edebilir duruma gelmişti.⁶⁰

Bu tarihten itibaren Oyratlar artık Kalmuk veya Cungar adıyla dönemin Çağatayca kroniklerinde adından sık sık bahsettirmeye başlamıştı. Dolayısıyla makalemizin ilerleyen bölümlerinde batı Moğollarını yani Oyratları, dönemin Çağatayca kaynaklarında geçtiği üzere zaman zaman Cungarlar ya da Kalmuklar diye adlandıracamız. Zira Tanrı Dağları'nın kuzey bölgelerine yoğun bir şekilde yerleşen Oyratların kurduğu hanlık Cungar Hanlığı olarak adlandırmakla birlikte faaliyet gösterdikleri geniş alan günümüzde de Cungarya adıyla anılmaktadır. 17. yüzyılın sonlarında Doğu Türkistan'da vakayiname tarzında kaleme alınan ve tarihçiler tarafından *Tarih-i Kaşgar* adı verilen Çağatayca eser Cengiz Han döneminden Yarkent Hanlığı'nın yıkılmasına kadarki tarihî süreci kronolojik bir biçimde anlatmaktadır. Buna ek olarak Şah Mahmut Çuras'ın yazdığı vakayiname de hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir. Her iki kaynak eser Yarkent Hanlığı'nın Cungarlarla giriştiği mücadeleyi anlatan önemli eserlerdir. Cungarlar Tanrı Dağları'nın kuzey kısımlarına yerleştikten sonra Yarkent Hanlığı'nın kuzey komşuları haline gelmiş ve Yarkent Hanlığı'nın yıkılışına kadarki süreçte etkili olmuştur. Nitekim Cungarlar en son Yarkent Hanlığı'nın tamamını işgal ederek bu hanlığın tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur.

Said Han, Yarkent Hanlığı'nı kurduktan sonra güneyde Keşmir, kuzeyde ise Issık Göl bölgelerine akınlar yaptı. 1522 yılında oğlu Abdürreşit'i Issık Göl'ün batısına sefere gönderip Koçkar'ı ele geçirdi. Ertesi yıl Kalmukların üzerine sefer düzenleyerek liderleri Baran Talış'ı öldürdü.⁶¹ Yine 1524 yılında İmil Irmağı kıyılarındaki Kalmuklar, Yedisu bölgesini ele geçince Said Han ordusunun başına geçerek onların üzerine sefere çıktı, ancak Sevinç Han'ın Özbek Han'ı öldürdüğü haberini alınca rotasını değiştirerek Andican üzerine yürüdü.⁶² Aslında Said Han'ın amacı Yedisu bölgesi ve Cungarya havzası dâhil olmak üzere Kazak steplerine ve Altay Dağları'nın güney kesimlerine yani Çağatay hanlarının eski topraklarına hâkim olmaktı. Fakat Andican ve Özkend'i aldıktan sonra kalabalık Özbek ordusuyla savaşmayı göze alamayıp Fergana'yı terk ederek Yarkent'e geri döndü. Öte yandan Kuça ve Çalış (Karaşehir) bölgesi dâhil olmak üzere Doğu Türkistan'ın Kumul'a kadar olan doğu bölgeleri Said Han'ın ağabeyi Mansur Han tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla Mansur Han yönetimi kuzey ve doğu komşuları haline gelen Oyratlarla daha çok mücadele etmek zorunda kalmıştı. Nitekim Mansur Han'ın oğlu Şah Han 1570 yılında Kalmuklarla giriştiği mücadele sırasında öldürülecekti.⁶³ Mansur Han kardeşi Said Han'la anlaştıktan sonra İli ve Yedisu bölgesine doğru genişlemekle kalmayıp Kumul üzerinden Gansu bölgesine kadar akınlar düzenledi. Ming yıllıklarındaki ifadelerle göre Mansur Han 1524 yılında 20 bin kişilik ordusuyla Çin seddinin batı ucu olan Jiayuguan kalesini kuşatarak bölgeyi denetimi altına almayı başardı. Fakat Oyratların saldırısı üzerine askerlerini Çin'den çekmek zorunda kaldı.⁶⁴ Mansur Han 1545 senesi öldükten sonra oğulları Mahmut ile Şah bölge hâkimiyetini ele geçirmek için mücadeleye girişti. Mingshi'daki kayda göre Mansur Han'ın küçük oğlu Mahmut (Muhammed) Kumul'a giderek Cungarlarla akrabalık ilişkisi kurdu ve onların desteğini alarak Shazhou'a kadar olan bölgeyi yönetti.⁶⁵ 1570 yılında Şah Han ölünce kardeşi Mahmut Cungarların desteğiyle Turfan ve Kumul bölgesini yönetti.

Oyratların baskısı altında Tanrı Dağları'nın güneyine ve Pamir bölgesine göç eden Kırgız kabileleri Yarkent Hanlığı'nı meşgul etmekteydi. Nitekim Yarkent Hanlığı'nın ikinci hanı Sultan

⁶⁰ Haydar, *age*, s.287.

⁶¹ Liangtao Wei, *Yeerqiang Hanguo Shigang* (叶尔羌汗国史纲), Heilongjiang Jiaoyu Chubanshe, Harbin 1994, s. 59.

⁶² Nurhaci, *age*, s. 125.

⁶³ Chen Gaohua, *Mingdai Hami Tulufan Ziliaohuibian* (明代哈密吐鲁番资料汇编), Xinjiang Renmin Chubanshe, Urumçi 1984, s. 3.

⁶⁴ Liu, *age*, s. 339.

⁶⁵ Liu, *age*, s. 739.

Abdürreşit Han'ın (1533-1560) veliaht prensi Abdullatif Han, Aksu bölgesinde Kırgızlar tarafından öldürüldü.⁶⁶ Abdürreşit Han Yarkent Hanlığı'nın en güçlü hanlarından. Onun dönemi daha çok hanlığın gücünü artırmak ve Kazak-Kırgız kabilelerini kontrol altına almakla geçti. Abdürreşit Han'ın ölümünden sonra hanlık tahtına Abdülkerim Han (1560-1593) oturdu. Mansur Han'ın oğlu Şah Han ölünce Abdülkerim Han kardeşi Abdurrahim'i Turfan hâkimi tayin etti. Abdurrahim Han Turfan'da Cungarlarla savaşarak onları yenmeyi başardı ve Kalmuk komutanı Dövröng, kızını Abdurrahim Han'a vererek barış istedi. Böylece Çalış, Turfan ve Kumul Yarkent'e bağlandı⁶⁷ ve Yarkent Hanlığı toprakları Kuzeyde Kumul'a kadar ulaşmış oldu. Fakat Yarkent ile Turfan arasındaki mesafenin uzak olmasından dolayı Abdürreşit Han'ın kardeşi Abdurrahim Han bölgeyi neredeyse 40 yıl boyunca kendi başına yönetti. Kaynaklar Abdurrahim'in güçlü bir orduya sahip olduğunu ve Cungarların ona tabi olduğunu aktarmaktadır.

Abdülkerim Han döneminde Yarkent Hanlığı'nın kaderini derinden etkileyecek olan Semerkant alimlerinden Hoca Ahmet Kasani'nin (Mahdum-i Azam) büyük oğlu Hoca İshak Veli (1539-1599) Semerkant'tan Kaşgar'a gelerek taraftar toplamaya başladı. Bu olay ilk başta önemsiz görünse de makalemizin ilerleyen bölümlerinde anlatacağımız üzere hanlığı içten zayıflatacak ve sonunda Yarkent Hanlığı'nın Cungarlar tarafından işgal edilmesindeki en önemli sebeplerden bir tanesi olacaktır. Zira dönemin kaynaklarının aktardığına göre Hoca İshak Veli önce Kaşgar'da kalmış ve o sürede Kaşgar'da bulunan Aksu hâkimi şehzade Muhammed Han ile görüşerek onu etkilemeye çalışmıştı. Muhammed Han ona biraz kuşkuyla yaklaşınca Abdülkerim Han'la görüşme üzere rotasını Yarkent'e çevirdi. Abdülkerim Han kendisiyle görüşmek için geldiğinde Hoca İshak Veli, Abdülkerim Han'ı uzun süre bekletti. Bekletildiği için duruma öfkelenen Abdülkerim Han, Hoca İshak Veli'yi Hoten'e sürgüne yolladı⁶⁸. Hoten'de Abdülkerim Han'ın kardeşi Kureyiş Sultan'a yaklaşan Hoca İshak Veli, Hoten'in Çira beldesinde üç yıl boyunca mürit toplamaya devam etti. Fakat Abdülkerim Han, Kureyiş Han'ın isyan hazırlığında olduğunu öğrenince Hoca İshak Veli'nin onu isyana teşvik ettiğini düşünerek bir yarlık gönderdi ve hanlık topraklarını terk etmesini istedi. Bu sırada Kureyiş Han'la arası bozulan Hoca İshak Veli hemen Aksu'ya gitti. Aksu'da Abdülkerim Han'ın kardeşi Muhammed Han hâkimdi. Muhammed Han, Hoca İshak Veli ile Kaşgar'da tanıştığı için ona iyi davrandı. Hoca İshak Veli Aksu'dayken yardımcısı Şatur'u Turfan'a gönderdi. Hoca İshak Veli giderek güçlenmeye ve müritlerinin sayısı artmaya başlayınca taraftarları arasında hanlık tahtına layık olduğu söylentileri dolaşmaya başladı. Bu durum Abdülkerim Han'a ulaşınca derhal Yarkent Hanlığı topraklarını terk etmesi emredildi. Böylece Hoca İshak Veli Yarkent topraklarını terk ederek Semerkant'a gitti. Fakat o hanlık topraklarında kaldığı yaklaşık 12 yıl süre zarfında çok sayıda taraftar toplamış ve gittiği her bölgede kendi halifesini bırakmıştı. Bunlar zamanla İshakiyye (Karat Dağlı) adıyla örgütlenerek varlıklarını sürdürdü.

Abdülkerim Han'ın 1591 yılında suikast sonucu ölmesi üzerinde Aksu hâkimi olan kardeşi Muhammed Han, Yarkent tahtına oturdu. Muhammed Han tahta oturduktan üç sene sonra Buhara Hanlığı'nın başında bulunan II. Abdullah Han (1583-1598) dönemin kaynaklarına göre 100.000 kişilik Özbek ordusunu Hocamkulu Koşbegi komutanlığında Yarkent Hanlığı'na sefere gönderdi. Özbek ordusuna karşı önce Kaşgar'da ardından Yarkent'te başarılı bir savunma sergileyen Yarkent ordusu, Buhara ordusunu geri püskürtmeyi başardı. Hoca İshak Veli'nin sayıları 5.000'i bulan müritleri de Kaşgar'ın savunmasında çok önemli bir rol üstlenmişti.⁶⁹ Böylece Hoca İshak Veli ve tarikatının Muhammed Han nezdindeki saygınlığı arttı. Muhammed Han bizzat mektup yazarak Hoca İshak Veli'yi Yarkent'e davet etti. Durumu değerlendiren Hoca İshak Veli 1596

⁶⁶ Muhammed Bilal Çelik, *Yarkent Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 151.

⁶⁷ Şah Mahmut Çuras, *Yarkent Saidiye Hanlığının Tarihine Dair Materyaller*, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar 1989, s. 61.

⁶⁸ *Age* s. 31.

⁶⁹ Çelik, *age*, s. 167.

yılında henüz yedi yaşındaki oğlu Muhammed Yahya Hoca'yı (Şadi Hoca) Yarkent'e gönderdi. Hoca İshak Veli'nin müritlerine hanlığın önemli şehirlerindeki araziler verildi. Bu galibiyetinin ardından hanlık uzun bir süre sükûnete kavuştu. Nitekim 1603 yılında Çin'e giderken Yarkent'i ziyaret eden Portekizli Benedict De Hoes (1562-1607) hanlığın ticarete geliştiğini, malların toplandığını, gelişmiş bir ülke olduğunu aktarmıştır.⁷⁰

Muhammed Han 1609 yılında vefat etti ve yerine oğlu Şah Şucaaddin Ahmet Han geçti. Onun tahta geçmesinde Hoca İshak Veli'nin oğlu Muhammed Yahya önemli rol üstlenmişti. Böylelikle Karadağlı olarak bilinen tarikat mensupları hanlık yönetiminde azımsanamayacak güce sahip oldu. Öte yandan Muhammed Han'ın ölümünden sonra Çalış hâkimi Muhammed Kasım isyan etti. Cungarlardan yardım istemesi üzerine Cungar ordusu Turfan yakınlarına geldi. Turfan'daki Abdurrahim Han isyanı bastırmak için Muhammed Kasım'ın üzerine yürüdü. Savaşın Abdurrahim Han lehine geliştiğini gören Cungarlar taraf değiştirerek Muhammed Kasım'ın askerlerine saldırdı ve bölgeyi yağmalayarak geri çekildi.⁷¹ Muhammed Kasım ise Kuça'da Abdurrahim Han'ın adamları tarafından öldürüldü. Abdurrahim Han fırsattan istifade ederek yeni tahta oturan Şucaaddin Ahmet Han'a karşı isyan bayrağını çekince Şucaaddin Ahmet Han bir dizi isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Nihayet 1619 yılında Barçuk'ta avlanmaya çıktığı sırada suikast sonucu öldürüldü. Şucaaddin Ahmet Han öldükten sonra Kureyiş Sultan hanlık tahtına oturmaya çalışsa da Muhammed Yahya Hoca, Şah Şucaaddin Ahmet Han'ın henüz 14 yaşındaki oğlu Abdullatif'i hanlık tahtına oturtmayı başardı. Abdullatif Han'ın tahta oturmasından sonra eski Moğol aşiretlerinin hanlıktaki nüfuzu iyice azaldı, tarikat mensuplarından Muhammed Yahya Hoca ve taraftarları ise hâkim konuma yükseldi. Yarkent Hanlığında nüfuz sahibi olan eski Şeyhülislam Hoca Ahrar'ın torunu Abdurrezak ve ailesi hanlık topraklarından kovuldu.⁷² Böylece Muhammed Yahya Hoca'nın hanlıktaki dinî otoritesi pekişti. Fakat babası Hoca İshak Veli'nin hanlıktan ayrılırken bıraktığı halifesi Şatur Hoca'nın dinî otoritesi Muhammed Yahya Hoca'ninkinden daha az değildi. Bu durum Muhammed Yahya Hoca'yı rahatsız ediyordu. Tam da bu sırada Muhammed Yahya Hoca babalarının kabrini ziyaret etme bahanesiyle Semerkant'a gitti. Ne var ki o gider gitmez Şatur Hoca öldü. Akimüşkin'e göre Şatur Hoca'yı Muhammed Yahya'nın adamları öldürmüştü olabilir.⁷³

Abdullatif Han 12 yıl boyunca hanlık tahtında oturup 1631 yılında ağır bir hastalıktan vefat edince yerine Fulat Han lakaplı Ahmet Han geçti. Fakat Kaşgar hâkimi olan kardeşi Mahmut ona itaat etmeyip askerleriyle Yarkent'e saldırdı ve Yarkent tahtına oturduğunu ilan etti. Ahmet Han ise Aksu'ya çekildi. Bu sırada 1595 yılından beri Çalış, Turfan ve Kumul bölgesini yönetmekte olan Abdurrahim Han 1635 yılında 77 yaşında vefat etti. Onun Cungar lideri Dörvöng'ün kızından doğan oğlu Abdullah babasının tahtına oturdu.⁷⁴ Abdullah'tan çekinen Ahmet Han Yarkent'e dönerek şehrin kuzeyinde bir eve yerleşti. 1636 yılında Mahmut Han vefat edince Ahmet Han tekrar Yarkent tahtına oturdu. Aynı yıl Turfan'da ikamet eden Abdullah Han Yarkent tahtını ele geçirmek için Kaşgar üzerine sefer düzenlediyse de başarılı olamayıp geri çekildi. Kaynaklara göre Ahmet Han'ın kişiliği dengesizdi ve bundan dolayı birçok emir ve ümera Ahmet Han'ı terk ederek Abdullah Han'ın yanına gitmişti. Üstelik Yarkent'te nüfuz sahibi olan Muhammed Yahya Hoca da damadı Padişah Hoca'yı Abdullah Han'a göndermişti.⁷⁵ Gücünü

⁷⁰ Wei, *age*, s. 82.

⁷¹ Çuras, *age*, 65.

⁷² Wei, *age*, s. 184.

⁷³ Wei, *age*, s. 187.

⁷⁴ Anonim Tarih-i Kaşgar, 110-112/83b, 85b. Eserin Çağatayca elyazması için bakınız: Nuerdun Ainiding, *Anonim Tarih-i Kaşgar Metin Tercümesi ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2015, İstanbul.

⁷⁵ *Agt*, s. 114-115/88a.

pekiştiren Abdullah Han tekrar Kaşgar üzerine sefer düzenleyerek 1636 yılının başında şehri ele geçirdi. Ahmet Han ise Maverâünnehir'e kaçtı.⁷⁶

Abdullah Han ile Ahmet Han arasındaki taht mücadelesi devam ederken Cungarlar hanlık toprakları üzerine akınlar düzenledi. Bu sefer Cungarların başında Konçin, Sereng ve Sumer adında üç komutan bulunuyordu. Onlar Taklamakan çölünü aşarak Hoten'e saldırdılar ancak Abdullah Han'ın kardeşi İbrahim Sultan'ın başarılı savunması neticesinde şehri ele geçiremeyip bölgeyi yağmaladıktan sonra geri çekildiler.⁷⁷ Ertesi sene Sümer ve Sereng komutasındaki Cungarlar tekrar Aksu'ya saldırarak şehri yağmaladı. Ardından Cungarlar doğuya ilerleyerek Bay bölgesine geldi. Bay'ın hâkimi Hankulu Bey ile Kuça hâkimi Şah Kasım Bey ordularını birleştirerek Bay'da Cungarlarla savaştı. Şah Kasım Bey Sereng'i yaralı olarak ele geçirdi. Hankulu Bey ise Sümer'i esir aldı. *Tarih-i Kaşgar*'ın müellifi Bay'daki savaş sırasında Sereng'in ayağından yaralandığını için ona Aksak Sereng adı verildiğini aktarmaktadır.⁷⁸

Şah Kasım Bey, Sereng'i esir alarak Kuça'ya dönerken emirlerinden Şir Muhammed Sereng'i kaçırmak için Kuça kalesine kapadı ve isyan başlattı. Yarkent'ten hareket eden Abdullah Han Aksu ve Uç ordularını da yanına alarak isyancı Şir Muhammed'i cezalandırmak için Kuça'ya geldi. Çetin geçen savaşın ardından Kuça ele geçirildi. Böylece hanlık toprakları tek hâkimiyet çatısı altında birleştirildi. Ne var ki, kaynaklar Sümer ve Sereng'in akıbeti hakkında bilgi vermemektedir. Fakat sonraki gelişmelerden Sereng ve Sümer'in bir şekilde serbest kaldığı anlaşılmaktadır.

Cungarların bu saldırısı savuşturulduktan sonra Abdullah Han komşu ülkelere yönelik bir dizi fetih hareketiyle meşgul oldu. Fetih savaşları sırasında üstün askerî başarılarından ve hanedan üyesi olmasından dolayı kendine rakip olarak gördüğü kardeşi İsmail Sultan ve İbrahim Sultan'ı yakınlarıyla birlikte sürgüne gönderdi. Her iki sultan Cungarlara sığındı. Oğullarından Yolbars Sultan'ı Kaşgar hâkimi, Nureddin Sultan'ı ise Aksu hâkimi tayin etti. Cungarlar gittikçe güç kazanıyor ve durmadan Yarkent Hanlığı toprakları üzerine akınlar düzenliyordu. 1650 yılının başlarında Cungarların Atbaşısı mevkiinde görünmeye başladığı haberi geldi⁷⁹. Başlarında Abdullah Han'ın sürgüne gönderdiği kardeşi İbrahim Sultan ile Cungarların komutanı Çuçkin vardı. Abdullah Han oğlu Yolbars Sultan'ı göndererek Cungar kuvvetlerini geri püskürttü. Ertesi sene Cungarlar tekrar Aksu'ya saldırdı. Bizzat ordusunun başına geçen Abdullah Han Aksu'da oğlu Nureddin Sultanla birleşerek Yulduz mevkiinde Cungar ordusuyla çarpıştı ve komutanları Sümer'i yakaladı. Kaynakların ifadesine göre Nureddin Han, Sümer'in karısı dâhil olmak üzere birçok ganimeti aldığı için babası Abdullah Han bunu saygısızlık olarak gördü ve oğluna küserek ordusunu alıp Çalış'a gitti. Bazı emirler Nureddin Sultan'la Han'ın arası iyi olmadığı için arada kalarak savaşa girmedi ve ordu üçe bölündü. Durumdan istifade eden Cungarlar Sereng liderliğinde Nureddin Han'ı ablukaya alırken Sümer'in kardeşi Yaldang (Ildan) Taişi ise Abdullah Han'ın peşinden gitti. Abdullah Han Çalış'ta Yaldang Taişi ile çetin bir savaşa girdi ancak başarılı olamayıp geri çekildi. Hanlığın birçok emir ve komutanları bu savaşta öldü. Nureddin Han ise Sereng ile anlaşarak Cungarlar'ın Kaşgar'a doğru gitmesini sağladı. Yaldang Taişi ordusunu alıp Kaşgar'a saldırdı ancak Kaşgar hâkimi Yolbars Sultan şehri savunmayı başardı. Akabinde anlaşma yapılarak Yaldang'ın geri dönmesi sağlandı.⁸⁰

Nureddin Sultan ile Abdullah Han'ın arası açılınca Yolbars Sultan'ın önü açıldı ve nüfuzu arttı. Hanlık topraklarının çoğu Yolbars Sultan ve oğlu Ubeydullah Sultan'ın denetimi altına geçti. Yolbars Sultan'ın isyan ederek hanlık tahtını ele geçireceğine dair söylentiler dolaşmaya başladı.

⁷⁶ Zhu, *age*, s. 193.

⁷⁷ Çuras, *age*, 133.

⁷⁸ Aininiding, *agt*, s. 117/91a.

⁷⁹ Aininiding, *agt*, s. 127/101b

⁸⁰ Çuras, 1989, s. 170.

Neticede Abdullah Han herkesten şüphe etmeye ve her şeye öfkelenerek çevresindekilere kötü davranmaya başladı. Yolbars Sultan da artık babasının yaşlandığını ve tahtı kendisine bırakması gerektiğini düşündüğü için Yarkent'teki bazı emirlere mektuplar gönderdi. Emirlerin bir kısmı onu desteklerken bazıları ise ona karşıydı. Özellikle Karadağlı emirler Yolbars Sultan'ı istemiyordu. Fakat Abdullah Han bu durum karşısında oğlu Yolbars Sultan'a yakınlığıyla bilinen vezirleri idam ettirdi ve daha ileriye giderek 1666 yılında Yolbars Sultan'ın kızı Hanzade Hanım'ı Yarkent'te, oğlu Ubeydullah Sultan'ı ise Hoten'de öldürttü. Ardından Yarkent Hanlığı'nın tüm ordusunu toplayarak küçük oğlu Nureddin Sultan ile Kaşgar üzerine sefere çıktı. Bu durum karşısında babasını yenemeyeceğini anlayan Yolbars Sultan dağa kaçtı ve bir süre sonra Cungarlara sığındı.⁸¹ Yolbars Sultan'ın hâkim olduğu bölgeler Nureddin Sultan'a verildi.

3. Cungar Hanlığı'nın Kuruluşu ve Yarkent Hanlığı'nın İşgali

Çin'deki Ming Hanlığı'nın sonlarına doğru Çin'de iç isyanlar baş göstermekle birlikte Çin'in kuzeydoğusundaki Curçen kabileleri Nurhaç (1559-1626) liderliğinde tek çatı altında birleştirildi ve kuvvetlenerek siyasi bir güç haline geldi. Nurhaç'ın oğlu Hong Taiji 1635 senesi Ağustos ayında İç Moğolistan'ın tamamını ele geçirdi ve Kasım ayında kavminin adını Mançu olarak değiştirdi.⁸² 1644 yılında ise Çin seddini aşarak Pekin'i işgal etti ve Qing Mançu İmparatorluğu'nu kurdu. Çin'i ele geçirmeden önce önemli rakipleri olan Moğolları hâkimiyeti altına almak isteyen Mançular, 1635 yılında Çince kaynaklarda İki Halha olarak anılan Halha Konfederasyonu'nu ve On Oyrat olarak adlandırılan Oyrat kabilelerini Sarı Tuğ dedikleri idari birime tabi kıldı. Bunların içinden Oyratların önemli altı boyu Mançulardan kurtulmayı başardı.⁸³ Mançuların kendileri için büyük bir tehdit olduğunu gören Moğollar aralarındaki mücadeleye son vererek Mançulara karşı ortak hareket etmeye çalıştılar. Nitekim Cungarların lideri Bagatur (Batur) Hun Taişi ile Halhaların lideri Yasaktu'nun önderliğinde Moğol liderleri 1640 yılı Eylül ayında Doğu Türkistan'daki Tarbagatay yaylasında kurultay yaptı.⁸⁴ Kurultayda Moğolların birlikte hareket etmesini yasallaştıran İh Tsaaz adında bir kanunname kabul edildi. Bu durum uzun süredir devam eden Oyrat-Halha mücadelesine son vererek Oyratların Cungar Hanlığı'nı kurmalarının temellerini atmış oldu. Batur Hun Taişi Cungar Hanlığı'nın ilk hanı olarak kabul edildi. Makalemizin geçtiği bölümlerinde bahsettiğimiz Cungarların komutanı Senge, Batur Hun Taişi'nin beşinci oğluydu ve Batur Hun Taişi 1652 yılında ölünce Cungarların başına geçerek 1671 yılına kadar han olmuştu. Senge han olduktan sonra ganimet elde etmek amacıyla daha önce defalarca akın düzenlediği Yarkent Hanlığı topraklarına bir kez daha akın düzenledi. 5.000 kişilik Cungar kuvvetiyle Yarkent'in doğusundaki Keriye'ye saldırdı. Yarkent Han'ı Abdullah 10.000 kişilik bir orduyla Senge'yi durdurmak için yola çıkınca Senge Keriye'den ayrılarak Acıyan'a çekildi. Yarkent ordusu Niye'de Senge'ye yetişti. Talkanlık mevkiinde çetin bir savaş oldu ve Senge barış isteyerek geri çekildi.⁸⁵

Yolbars Sultan'ın Kaşgar'a hâkim olduğu dönemde Kaşgar'da Yarkent'teki Karadağlı tarikatına karşı Akdağlı tarikatı güçlüydü ve onlar Yolbars Sultan'ı destekliyordu. Akdağlı tarikatı yine Hoca Ahmet Kasaî'nin büyük oğlu Hoca Muhammed Emin'di. Makalemizin önceki bölümlerinde zikredilen Hoca İshak Veli ise Hoca Ahmet Kasaî'nin dördüncü oğluydu. Bu iki kardeş Semerkant'ta dinî otorite elde etmek için mücadele etmiş; önce Hoca İshak Veli Yarkent Hanlığı'na gelmiş, arkasından 1620'li yıllarda Hoca Muhammed Emin'in oğlu Hoca Muhammed

⁸¹ Zhengyan Liu ve Liangtao Wei, "Xiyu Hezhuozu Yanjiu (西域和卓族研究)", Zhongguo Shehuikexue Chubanshe, Beijing 1998, s. 173.

⁸² Yanguang Li, *Manzu Tongshi (满族通史)*, Liaoning Minzu Chubenshe, Shenyang 2001, s. 829.

⁸³ Mark C. Elliott, *The Manchu Way*, Stanford University Press, Stanford 2001, s. 74.

⁸⁴ Ma ve Chen, age, s. 74

⁸⁵ Çuras, age, s. 173.

Yusuf Kumul'a gelmişti.⁸⁶ İlerleyen dönemlerde Hoca Muhammed Yusuf Kaşgar'a gelip Yolbars Sultan'a yaklaşılarak güç elde etmeye çalıştı. Böylelikle Akdağlı hocalar Yolbars Han'ı, Karadağlı hocalar ise Abdullah Han'ı destekleyerek birbiriyle mücadele etmeye başladı. 1653 yılında Akdağlı tarikatının lideri Hocam Muhammed Yusuf ölünce oğlu Hidayetullah İşan babasının liderlik koltuğuna oturdu.

Yolbars Han Kaşgar'ı terk edince Nureddin Sultan Kaşgar'a hâkim oldu ve Karadağlı hocalarla birlikte Akdağlı hocalara karşı mücadele etmeye başladı. Hemen ardından Andican üzerine sefere çıkmak isteyen Nureddin Sultan yolda hastalanarak öldü. Bunu fırsat bilen Yolbars Han Cungar komutanı Uçurti Taişi'nin ordusuyla birlikte Kaşgar kalesine saldırdıysa da başarılı olamayıp geri döndü. Bu sırada Kuça hâkimi Hoca Yar da Abdullah Han'a isyan etti ve bütün bunlar karşısında dayanamayan Abdullah Han 1667 yılında Yarkent tahtını terk ederek Hindistan'a gitti ve 1675 yılında Delhi'de öldü.⁸⁷

Abdullah Han hanlığı terk edince Karadağlıların lideri Hoca Muhammed Abdullah Cungarlardan İsmail Han'ı istemek için Aksu'ya gitti. Aksu'daki emirlerle birlikte Yaldang'a elçi göndererek kendilerine sığınan İsmail Sultan'ı Aksu'ya göndermeleri talebinde bulundu. Bu talebi kabul eden Yaldang Taişi İsmail Sultan'la birlikte Aksu'ya geldi ve ümeralar İsmail Sultan'a itaat ederek onu Yarkent hanı ilan etti⁸⁸. Bu durumu öğrenen Yolbars Han da hızlıca hareket ederek Kaşgar'a geldi. İsmail Han ile Yolbars Han'ın çatışması kaçınılmaz hale gelmişti. Nihayet savaşı kazanan Yolbars Han Yarkent'e girerek hanlık tahtına oturdu. İsmail Han ise Aksu'ya çekilmek zorunda kaldı. Bu sefer Yolbars Han'ın destekçileri olan Akdağlılar tarikatı Karadağlılara karşı büyük bir intikam girişiminde bulunarak Yarkent'te çok sayıda Karadağlı taraftarlarını öldürdü. Yaldang Taişi İsmail Han'ı desteklerken onun rakibi olan Senge Yolbars Han'ın destekçisi oldu. Senge, Erka Bey adındaki yakın bir adamını Yolbars Han'a göndererek Aksu'daki İsmail Han üzerine sefer düzenlemeyi teklif etti. Yolbars Han bu teklif üzerine Aksu'ya saldırdıysa da başarılı olamayınca tekrar Yarkent'e döndü. Kaynaklar tam da bu sırada Yolbars Han'ın hanlık tahtını bırakarak hacca gitmek istediğinden dolayı Yarkent'i Senge'ye bıraktığını aktarmaktadır.⁸⁹ Fakat Yolbars Han büyük ihtimalle Senge'nin adamı Erka Bey'in boyunduruğu altında kalmak istemeyerek tahtı bırakma bahanesiyle Kaşgar'a gitmiş ve oradaki Akdağlı Hocaların desteğini alarak tekrar geri dönme planı yapmış olmalıdır ki Kaşgar'a geldikten kısa süre sonra kararından vazgeçtiğini bildirerek tekrar Yarkent'e döndü. Kısa süre sonra Senge'nin adamı Erka Bey sarayı basarak Yolbars Han'ı öldürdü. Karadağlı tarikatı taraftarı ya da bu tarikata büyük bir sempati duyan Şah Mahmut Çuras kaleme aldığı vakayinamede Yolbars Han'ın Yarkent'e geldikten sonra Karadağlı taraftarlarına çok fazla zulüm yaptığını, Erka Bey'in bu sebeple Yolbars Han'ı öldürdüğünü böylece adaleti sağladığını iddia etmektedir. Fakat gelişmelere baktığımızda Erka Bey'in Yarkent Hanlığı'nın iplerini elinde tutabilmek için Yolbars Han'ı öldürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Erka Bey Yolbars Han öldükten sonra onun küçük yaştaki oğlu Abdullatif Sultan'ı hanlık tahtına oturttu.⁹⁰

Arlat kabilesine mensup olan Erka Bey, 20 yaşlarındayken Sayram'dan Cungar hanı Hun Taişi'nin yanına gitmiş ve onun oğlu Senge ile birçok sefere katılmıştı. Özellikle Senge'nin Çahar Moğollarına yaptığı savaşta büyük kahramanlık gösterdiği için ün kazanarak Senge'nin gözde adamlarından olmuştu. Erka Bey daha sonra Abdullatif Han'dan rahatsız olarak Kaşgar'da bulunan İsmail Han'ı Yarkent'e saldırmaya davet etti. Bunun üzerine İsmail Han Yaldang Taişi'nin oğlu Çuçkin'in de desteğiyle Yarkent şehrine saldırdı ve muvaffak olamayınca Kargalık şehrine giderek şehrin su kaynağını kesince şehir teslim oldu. Erka Bey de bu sırada İsmail Han'a

⁸⁶ Wei, *age*, s. 209.

⁸⁷ Liu ve Wei, *age*, s. 174.

⁸⁸ Çuras, *age*, s. 187.

⁸⁹ Çuras, *age*, s. 192-193.

⁹⁰ Çuras, *age*, s. 195.

katıldı ve ordunun başına geçti. Ordu Yarkent'e saldırmak üzere ilerlerken Abdullatif Han Yarkent'i terk ederek Kaşgar'a gitti. Bundan ötürü Yarkent emirleri İsmail Han'ı karşılamaya çıktı, böylece savaşmadan Yarkent'e giren İsmail Han 1670 yılında hanlık tahtına oturdu.⁹¹ Onun han olması Akdağlılar için iyi bir haber değildi. Karadağlılar da büyük bir intikam girişiminde bulunarak çok sayıda Akdağlı taraftarını öldürdü. İsmail Han Akdağlılar'ın lideri Hidayetullah İşan'ı Yarkent Hanlığı topraklarından sürgün etti. Afak Hoca lakaplı Hidayetullah İşan önce Keşmir'e ardından Tibet'e giderek Cungar Hanı Galdan'ın din hocası olan beşinci Dalay Lama Lobsang Gaysto ile görüşerek Galdan'a kendisini desteklemesi için bir mektup yazmasını istedi. Dalay Lama da bu teklifi kabul ederek ona bir mektup yazdı. Mektupta Dalay Lama Galdan'a Afak Hoca'nın ülkesini geri alması için askeri yardımda bulunmasını istedi. *Tezkere-i Azizan*'ın müellifi Muhammed Sadık Kaşgarî mektubun içeriğini mealen şu şekilde aktarmaktadır: *Şevketli Hanım (Galdan) Hoca Afak ulu bir zattır, kendi dininde kâmil bir kişidir. Yarkent ve Kaşgar'ın hakimiyken İsmail Han onun memleketini zapt etmiş. Çaresini bulunuz ve onun memleketini geri alması için leşker gönderip müşkülâtını asan eyleyiniz.*⁹² Galdan küçük yaşlarından itibaren Dalay Lama'nın yanında Budizm tahsili görmüştü dolayısıyla Dalay Lama'ya çok büyük saygı besliyordu. Üstelik bir süredir Yarkent Hanlığı'nın iç işlerine müdahale ederek hanlık üzerinde nüfuzunu kurmaya çalışıyordu. Afak Hoca mektubu alarak 1679 yılında Galdan'ın yanına geldi ve isteğini bildirdi, böylece aradığı fırsat ayağına gelmiş olan Galdan, 1679'da 30 bin kişilik ordusuyla Kumul ve Turfan'ı işgal etti.⁹³ Ertesi sene 120 bin kişilik süvari birlikleriyle Yarkent'i işgal etti.⁹⁴ Bu işgalle ilgili beşinci Dalay Lama Lobsang Gaysto (1642-1682) hatırasında şunları yazmaktadır: *Tavuk yılı (Tibet takviminde 1681, miladi 1680) yılbaşında Galdan Chantou'ların (Müslümanların) yurdunu ele geçirerek, Yarkent başta olmak üzere 1.500'den fazla şehir kasaba, 2 milyondan fazla insanı bana armağan etti.*⁹⁵ Cungarların işgali sırasında Karadağlı hocalar ve Yarkent emirleri Cungarlara karşı savaşırken, Akdağlı hocalar ve taraftarları içeriden Galdan'a destek vererek şehir kapılarını Cungarlara açmıştı. Galdan İsmail Han'ı ve tüm ailesini esir alarak başkenti İli'ye götürdü ve iki yıl sonra İsmail Han İli'de üzüntüsünden öldü. Hidayetullah İşan namıdiğer Afak Hoca'nın büyük oğlu Yahya Hoca Yarkent hâkimi tayin edildi. Cungar ordusu geri dönmeden önce Afak Hoca onlara bin tenge karşılığında 10.000 adet kıymetli giysiyi vergi olarak ödedi.⁹⁶ Bu sırada İsmail Han'ın kardeşi Baba Sultan'ın oğlu Abdürreşit Sultan Turfan'da kendisini han ilan etti. Hemen ardından Abdürreşit Sultan'ın Çalış'ta bulunan kardeşi Muhammed Emin Sultan da kendisini han ilan etti. Galdan Abdürreşit Sultan'ı destekleyerek onu Yarkent tahtına oturttu.⁹⁷ Fakat kendisi han olmak isteyen Afak Hoca'nın baskılarından dolayı çok geçmeden 1682 yılında hanlığı terk ederek Galdan'ın yanına kaçtı. Bunun üzerine Muhammed Emin Sultan Yarkent'e gelerek hanlık tahtına oturdu (1682-1694). Muhammed Emin Han tahta oturduktan sonra Hidayetullah İşanla iyi geçinmeye çalıştı. Fakat Hidayetullah İşan'ın bazı uygulamalarını hoş karşılamayınca ikisinin arası açıldı ve 1694 yılında Hidayetullah İşan'ın adamları tarafından öldürüldü.⁹⁸ Muhammed Emin Han'ın ölümü üzerine Hidayetullah İşan kendi oğlu Yahya Hoca'yı han ilan etti. *Tarih-i Kaşgar*'ın müellifi sebebini net olarak belirtmemekle birlikte Yahya Hoca'nın Muhammed Emin Han'ın ölümünden bir buçuk sene sonra Cungarlar tarafından öldürüldüğünü, Hidayetullah İşan'ın da Yahya Hoca'dan sekiz ay önce öldüğünü aktarmaktadır.⁹⁹ Yahya Hoca'nın ölümünden sonra Kaşgar emirleri Hidayetullah İşan'ın diğer oğlu Ahmet Hoca'yı Yarkent hanı ilan etti. Buna karşılık Yarkent ve Turfan emirleri hanedan

⁹¹ Çuras, *age*, s.192-193.

⁹² Muhammed Sadık Kaşgarî, *Tezkire-i Azizan*, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar 1988, s. 49.

⁹³ *Zhungaer Shilue (准噶尔史略)*, *Renmin Chubanshe*, Beijing 1985, s.90.

⁹⁴ Wei, *age*, s. 222.

⁹⁵ Liu ve Wei, *age*, s. 205.

⁹⁶ Kaşgarî, *age*, s. 50.

⁹⁷ Aininiding, *agt*, s. 127/101b.

⁹⁸ Aininiding, *agt*, s. 128/102a.

⁹⁹ Aininiding, *agt*, 128/102b.

ailesinden Baba Sultan'ın oğlu Muhammed Mümin Sultan'ı Yarkent hanı ilan etti. Fakat Akdağlı taraftarları Muhammed Mümin Sultan'ı desteklemeyerek Kırgızlardan yardım istedi ve Kırgız ordusu Yarkent'e saldırarak Muhammed Mümin Sultan'ı öldürdü. Bunun üzerine Karadağlı hocalar Cungarlardan yardım istedi, Cungarların gelmesi üzerine Kırgızlar şehri terk edip kaçtı. Cungarlar Mirza Alemşah'ı Yarkent'in yöneticisi tayin etti. Böylece Yarkent Hanlığı 1696 yılında sona ermiş oldu. Cungarlar bundan sonraki süreçte bölgeye vassal tayin ederek vergiye bağladı. Nitekim 1697 yılında Cungarlar tarafından öldürülen Rus elçisi İvan İvaşko hatırasında "En son 20 tane deveyi vergi olarak getiren Yarkent elçileri geldi. Kalmuklar onların kendilerine ne kadar sadık olduğunu söyledi." ifadesi yer almaktadır.¹⁰⁰ Cungarlar 1755 yılında Mançular tarafından ortadan kaldırılana kadar bölgede etkin bir siyasi güç olarak kalmaya devam etti.

Sonuç

Oyratlar Moğolistan'ın kuzeyindeki ormanlık alanda yaşayan bir Moğol kavmi iken, Cengiz Han'ın ilk hâkimiyet mücadelesi sırasında Cengiz Han'a katıldıkları için Cengiz ordusunda ve İmparatorluk yönetiminde önemli bir mevkiye bulundular. Cengiz Han'la birlikte birçok sefere katılan Oyratlar Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğolistan steplerinde kalarak Ogeday'ın yönetimine tabi oldu. Dolayısıyla Oyratlar diğer Moğol uluslarından farklı olarak hayli geç dönemlere kadar eski dinlerini ve kültürlerini değiştirmeden günümüzdeki Moğolistan topraklarında göçebe hayatlarını devam ettirdi. Kubilay ile Arık Buka arasındaki iktidar mücadelesinden de anlaşıldığı üzere Oyrat kabileleri o dönem için Moğolistan'daki kabileler içinde en önemli ve güçlü Moğol grubuydu. Kubilay Yuan İmparatorluğu'nu kurduktan sonra ise yaklaşık bir asır boyunca Yuan İmparatorluğu'na tabi olan Oyratlar, İmparatorluk yıkıldıktan sonra şekillenen siyasi konjonktürle birlikte tekrardan tarih sahnesine çıktı. Bir süre kendilerini *altın uruk* olarak tanımlayan Halha Moğollarının yönetimi ve baskısı altında kalan Oyratlar kendi siyasi varlıklarını oluşturmak için Halhalarla epeyce uzun bir süre mücadele etti. Bu mücadele sırasında istikrarlı bir şekilde batıya doğru kaymaya başlayan Moğollar Altay Dağları'nın güneyi ve Tanrı Dağları'nın kuzeyinde görünmeye başladı. Hatta 15. yüzyılın başlarında Kumul ve Beşbalık bölgelerine akın düzenleyecek kadar güçlenmişlerdi. 15. yüzyılın ortalarına doğru hem Çin'e karşı hem de Halhalara karşı verdikleri başarılı mücadeleler sonucunda liderleri Esen Taişi sadece Halhalarla kalmayıp Ordos ve tüm Övör Mongol'da yaşayan Moğol kabilelerinin üstünde hâkimiyet sağlayarak güçlü bir devlet kurmayı başardı. Bu arada Yuan İmparatorluğu döneminde yaklaşık bir asırdan fazla Moğolların hâkimiyeti altında kalan Çinliler ise Moğolların güçlenerek tekrar Çin'i ele geçirmesi endişesiyle Çin Seddi'nin inşaat ve onarımına hız verdi ve yapıyı günümüzdeki haline getirdi. Neticede Esen Taişi 1449 yılında Ming imparatorunu esir alarak Çinlilerin endişelerinde haklı olduklarını ortaya koymuştu. Esen Taişi'nin ölümünden sonra dağılma sürecine giren Oyratlar tekrar Doğu Moğollarının baskısı altına girdi ve Ordos bölgesinde yaşayan Tümedler Oyratları batıya sürmek için onların üzerine amansız akınlar düzenledi. Tümedler ve Halhaların baskısı yüzünden 15. yüzyılın ortalarından itibaren batıya doğru kitleler halinde göç eden Oyratlar Köknur, Kumul'un kuzeyi, Tarbagatay bozkırları ve Altay Dağlarının etekleri, yukarı İrtiş boylarına kadar çadırlarını kurmaya başladı. Oyratların bu göçleri ilerleyen dönemlerde Türkistan'ın siyasi geleceğine büyük etkiler yaratacağı. Nitekim bu göç 17. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde İli havzasını merkez edinen güçlü bir Cungar Hanlığı'nın kurulması için uygun ortamı oluşturmuştu. Oyratların adını zikrettiğimiz bölgelere göç etmeleri Kırgız kabilelerinin de batıya ve güneye sürülmesine neden oldu ve Kırgızların yeni yurt arayışları bölgeyi daha derinden etkiledi. Cungarlar yoğun olarak İli Havzası ve Tarbagatay bozkırlarından

¹⁰⁰ Döölötbek Saparaliyev, "Kırgızlar İle Orta Asya Halklarının Birlikte Cungar Hanlığının İstilalarına Karşı Verdikleri Mücadeleler (Xvii Yüzyıldan Xviii Yüzyıla Kadar)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.VI, S.1 2006, s.213.

hareketle Türkistan hanlıkları üzerine akınlar yaparken Doğu Türkistan coğrafyasında hâkimiyet süren Doğu Çağatay Hanlığı ve onların devamı olan Yarkent Hanlığı Oyratlarla bitmek bilmeyen bir mücadeleye girişmesine rağmen onlarla kader ortaklığı yaşamak zorunda kalacaktı. Oyratlar Yarkent Hanlığı döneminde başta Kumul olmak üzere Turfan ve Hoten bölgelerine çok sayıda akın düzenledi ve bölgedeki siyasi dengenin oluşmasında önemli bir güç haline geldi. Yarkent Hanlığından kaçan şehzadelerin ilk sığınağı Cungarlar olmuştu. Bu durum Cungarların Yarkent Hanlığı'nın iç işlerine karşısını kolaylaştırmakla birlikte Cungarların elini Yarkent Hanlığı'na karşı daha güçlü kılıyordu. Cungarlar bol miktarda tahılın yetiştiği Yarkent topraklarını ele geçirme planlarını kurarken Yarkent Hanlığı'nın içinde vuku bulan iktidar mücadelesi kızışarak hanlığın zayıflamasını hızlandırdı. Üstelik hanlık içindeki tarikat mensuplarının devlet hâkimiyetini ele geçirmek için birbirleriyle mücadeleye girmesi Cungarların amaçlarına ulaşmasına adeta yardımcı oluyordu. 1670 yılında Yarkent Hanlığından sürgün edilen Akdağlı tarikatının lideri Hidayetullah İşan 1679 yılında Cungar hanı Galdan'a Yarkent Hanlığı'nın kapılarını açtı. Galdan ordusuyla birlikte 1680 yılında hanlık topraklarını işgal etti ve Cungar Hanlığı tarihinin altın çağını yaşadı. Bölge yaklaşık bir asır boyunca Cungarlara bağlı kaldı, 1755 yılında Mançular on yıllarca süren Cungar mücadelesinden galip çıkınca Cungarların hakim olduğu tüm toprakları ele geçirdi ve Cungarların varlığına da son verdi. Doğu Türkistan bölgesi de Mançuların hâkimiyeti altına girdi ve bağımsızlığını kaybetti.

Kaynakça:

- AINİNİDİNG, Nuerdun, *Anonim Tarih-i Kaşgar Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- BERBER, Oktay, *Kalmuklar Cungarya'dan İdil'e Bozkırın Göçebelere*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- ATWOOD, Christopher P, *Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File Inc, New York 2004.
- BAI, Cuiqin, *Walashi (瓦剌史)*, Jilin Jiaoyu Chubanshe, Changchun 1990.
- CARPİNİ, Johann De Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi*, Ed. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, *Yarkent Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.
- CHENG, Cheng, *Xiyu xingchengji Xiyu fanguoji (西域行程记番国志)*, Zhonghua Shuju, Beijing 2000.
- ÇURAS, Şah Mahmut, *Yarkent Saidiye Hanlığının Tarihine Dair Materiyallar*, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar 1989.
- CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Malik, *Tarih-i Cihan Güşa*, Ed. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- D'OHSSON, Abraham Constantın Mouradge, *Moğol Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- DUĞLAT, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidi*, Ed. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- ELİ, Yunuscan, *XVII. ve XVII. Esirlerdeki Uygurlar Bilen Cungarlarning Munasiveti*, Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi, 2001.
- ELLIOTT, Mark C, *The Manchu Way*, Stanford University Press, Stanford, 2001.
- GAOHUA, Chen, *Mingdai Hami Tulufan Ziliaohuibian (明代哈密吐鲁番资料汇编)*, Xinjiang Renmin Chubanshe, Urumçi 1984.
- HAYDAR, Mirza Muhammed, *Tarih-i Reşidi*, C.1 Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi 2007.
- JAMES A.Millward, Mark C.Elliott, Philippe Foret, Ruth W.Dunnell, *New Qing Imperial History*, Routledge Curzon, New York & London, 2004.
- KALAN, Ekrem. *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008.
- KAŞGARİ, Muhammed Sadık, *Tezkire-i Azizan*, Editör Nicat Muhlis-Şemsidin Emet, Kaşgar UYGUR NEŞRİYATI, KAŞGAR, 1988.
- KAYA, Mehmet Levent, Ed. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- ZHUNGAER Shilue (准噶尔史略), Renmin Chubanshe, Beijing 1985.
- Lİ, Jinxin, *Xinjiang Yisilan Hanchao Shilue (新疆伊斯兰汗朝史略)*, Zongjiao Wenhua Chubanshe, Beijing 1999.
- Lİ, Yanguang, *Manzu Tongshi (满族通史)*, Liaoning Minzu Chubanshe, Shenyang, 2001.

- LİU, Zhengyan, ve Liangtao Wei, *Xiyu Hezhuozu Yanjiu* (西域和卓族研究), Zhongguo Shehuikexue Chubanshe, Beijing, 1998.
- LİU, Zhixiao, *Weiwuerzu Lishi* (维吾尔历史古代卷2), C.1/2, Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Beijing 1985.
- MA, Dayan, ve Zongda Chen, *Weilate Menggu Shigang* (卫拉特蒙古史纲), Renmin Chubanshe, Beijing, 2012.
- “MİNGSHİ, C.329, Xiyuyi (明史, 329卷, 西域一).
- NURHACI, Hacı, *Yarkent Saidiye Hanlığının Kısa Tarihi*, Xinjiang Halk Neşriyatı, Urumçi, 1993.
- RASHİD AL-DİN. *The Successors of Genghis Khan*, Çev: J. Andrew Boyle, Columbia University Press, New York & London, 1971.
- ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Aykut Kazancıl-Ayşe Bereket, Dergah Yayınları, İstanbul, 2020.
- SAPARALİYEV, Döölötbek. “Kırgızlar İle Orta Asya Halklarının Birlikte Cungar Hanlığının İstilalarına Karşı Verdikleri Mücadeleler (XVII Yüzyıldan XVIII Yüzyıla Kadar)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.VI, S. 1, 2006, s.209–20.
- SHİRAB, Gabang, *Si Weilate Shi* (四卫拉特史), Xinjiang Renmin Chubanshe, Urumçi, 1992.
- Togan, Ahmet Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.
- ULAN, M, *Mengu Yuanliu* (蒙古源流), Liaoning Minzu Chubanshe, Shenyang 2000.
- WEI, Liangtao, *Yeerqiang Hanguo Shigang* (叶尔羌汗国史纲), Heilongjiang Jiaoyu Chubanshe, Harbin 1994.
- “Xianzog Shilu, C.280 (憲宗实录 卷280).
- YEZDİ, ŞEREFÜDDİN ALİ, *Emir Timur-Zafername*, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.
- YU, Youcun, *Zhongguo Tongshi Gangyao* (中国通史纲要), Taiwan Shangwu Yinshuaguan, Taipei 1965.
- YÜCEL, Mualla Uydu, “Kalmuklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s. 267–68.
- ZHU, Feng, *Hanyu Menggu Haungjin Shigang* (Altan Tobçi Çince: 汉译蒙古黄金史纲), Neimenggu Renmin Chubanshe, Hohhot 1985.
- ZHU, Rongga, *Altanhanchuan* (阿勒坦汗传), Neimenggu Renmin Chubanshe, Hohhot, 1991.
- ZLATKİN, I, Yalakoviç, *Istoria Djungarskogo Hanstava 1635-1758*, (准噶尔汗国史), Çinceye Çev: Ma Manli, Shangwu Yinshuguan, 1980.

Summary

After the collapse of Yuan Empire established by Mongols in China in 1368, Mongols were divided into two; east and west. Khalkhas and Inner Mongols, who took amongst them, were considered successors of Genghis Khan and identified as Eastern Mongols. Other Mongol tribes, mainly Oirats, who lived in the north and western regions of Mongolia, were identified as Western Mongols. Oirats first succeeded in establishing unification between Eastern Mongols and ensured supremacy over Khalkhas and established Oirat Khanate in the 15th century; in following periods, because of various up and downs, Oirats, who were exiled to the west, established Jungar Khanate in the 17th century with the leadership of Batur Khun Taishi who was a member of Choros tribe, in Ili basin of East Turkistan. Jungar Khanate maintained its political existence until the mid-18th century.

When Genghis Khan first appeared on the political scene, the Oirat tribes were living a hunter's life in upper Amur forests located west of Lake Baikal and on the borders of Siberia. The name Oirat came from the word Oiyarad which means forest people. The name Oirat was recorded as Woyilati (斡亦剌惕), Woyila (斡亦刺), Waila (外刺), Wailadai (外刺歹) in Yuan Empire period (1271-1368) in Chinese resources and as Wala (瓦剌) in Ming Dynasty period (1368-1644) and as Weilate (卫拉特) in Manchu Dynasty period (1644-1911). The name Kalmyk is the name given by Muslims to Oirats or Jungars.

Since Oirats attended to the first sovereignty struggles of Genghis Khan, Genghis Khan kept them close to himself, and there were many statesmen from Oirats during his rule. After the death of Genghis Khan, Oirat tribes were given to a share of Ögedei. After the last campaign made by Jochi on Tumads, Oirats were settled in the regions on Naiman riverside and upper sections of Yenisei, which was the homeland of Tumads. Toghan Temur, the last emperor of the Yuan Empire, had to leave Beijing in 1369 and died the following year. Crown prince Ayursiradar took his place and could not handle the Ming attack and retreated north of the desert in the same year. The Mongols, dependent on him, were considered successors of Genghis Khan and tried to dominate Oirats living in the region; the oppressions of the Ming on Khalkha and their military victories made the Oirats gain time. In addition, the Ming palace sent messengers to Oirats to destroy the political dominance of east Mongols and offered them to fight against Khalkhas together. Oirats agreed with this offer, cooperated with the Chinese in 1410, and defeated Arugtai Tayshi, the leader of Khalkhas, around the Onon River. While Khalkha Mongols were dealing with the Chinese, the Oirats got stronger and increased their influence in Mongol tribes after their last victory. However, the gradual strengthening of the Oirats in the following periods started to pose a significant threat to the Ming Dynasty, and they had to struggle with the Oirats for a long time. Hence, Ming Chengzu (1402-1424), Ming Khan, took leadership of the army personally in 1414 and defeated Oirats in the Tuul riverside close to Ulan Bator. This defeat greatly impacted the spread of the Oirats' effect on east Mongols.

When Batula Taishi died in 1416. Toghan Taishi took leadership of Oirats; in that period, Oirats had 40 thousand tents. In 1423, Toghan Taishi, who started an expedition to Khalkha, dealt a death blow. After Toghan Taishi died in 1439, his son Esen Taishi took leadership of Oirats. Esen Taishi managed to capture Yingzong (英宗), the Ming Emperor in the war who lived in the Tumubao district in the Hebei State of China, against the Ming army. However, he blockaded Beijing immediately; he could not capture the city and retreat. In the meantime, Oirats invaded Beshbalik, the capital of East Chagatai Khanate, north of Tianshan, in 1408. Although he blockaded Kumul castled in 1421, he could not succeed; however, as a result of a blockade for a month in 1433, he captured the city and sacked it. Esen Taishi, who announced himself as Mongol Khan and successor of the Yuan Empire in 1453, could not live long and die in 1454. After the death of Esen Khan, the effect of the Oirats on Mongol tribes started to get lower, and Tumads attacked the Oirats and forced them to migrate to the west. Ahmed Khan, the grandson of Uveys Khan, one of the Chaghatai Khans, took advantage of the weakening of the Oirats and captured Kumul three times between 1470 and 1479. Ahmed Khan (1465-1504), who was Eastern Chagatai khan, repeatedly organized successful raids against the Oirats and defeated them. Said, the third son of Ahmed Khan, who was Eastern Chagatai khan, conquered cities in the south region of East Turkistan in 1514 and established Yarkand Khanate at the same time; Mansur Khan, the elder brother of Said Khan, was controlling Kucha and northern regions. From this date, Oirats began to be frequently mentioned in Chaghatai chronicles of the period under the name of Kalmyk or Jungar. Said Khan, the founder of Yarkand Khanate, sent his elder son Abdurashid Sultan to an expedition over Kalmyks in 1524. Mansur Khan had to struggle more with Kalmyks and became their neighbor. Shah Khan, the son of Mansur Khan, was murdered in his struggle against Kalmyks in 1570. Mansur Khan blockaded Jiayuguan castle, the west end of the Chinese Wall, with an army of 20 thousand in 1524. Although he managed to control the region, he had to retrieve his soldiers from China due to the attack of Kalmyks. After Mansur Khan died in 1545, his younger son Mahmud (Muhammed) went to Kumul, established a line of descent with Kalmyks, and managed the region up to Shazhou with their support. Kyrgyz tribes, who migrated south of Tianshan and the Pamir region under Oirat oppression, kept Yarkand Khanate busy. Hence, Abdullatif Khan, the crown prince of Abdurashid Khan (1533-1560) and the second Khan of Yarkand Khanate, was murdered by Kyrgyz in the Aksu region. After the death of Abdurashid Khan, Abdulkarim Khan (1560-1593) took the khanate throne, and Abdulkarim Khan appointed his brother Abdurrahim as the ruler of Turfan. Abdurrahim Khan fought against Kalmyks in Turfan and succeeded in defeating them, and thus Chalish, Turfan, and Kumul were attached to Yarkand Khanate. In the following period, two big religious cults, Afakiye and Ishakiye, who influenced the lands of Yarkand Khanate, started sharp struggles to capture the state's power. As a result of a long period of struggles, throne fights increased, and Kalmyks took advantage of this situation and started to organize raids to the khanate lands. Moreover, Kalmyks established Jungar Khanate by getting stronger in the Jungaria region. Both blazing civil strife and harassment of Jungars on the khanate lands continuously weakened the khanate. The struggle between two big cult groups gradually started to cause bloody wars. Lastly, Ismail Khan, who took the throne in 1670, supported the Ishakiye cult and exiled Hidayatullah Ishan, whose nickname was Afak Khoja, who was the leader of the Afakiye cult. Hidayatullah

Ishan, who left Yarkand Khanate, traveled first to Kashmir and then to Tibet. The fifth Dalai Lama, Lobsang Gaysto, the leader of Tibetan Buddhism, was the religious teacher of Khan Galdan of Jungar Khanate. Hidayatullah Ishan met with Lobsang Gaysto and asked him to write a letter to Khan Galdan of Jungar Khanate to support himself. Lobsang Gaysto accepted this offer and wrote a letter to Galdan on his behalf. In the letter, the Dalai Lama asked Galdan to provide military assistance to Hidayatullah Ishan to take him back to his country. Jungar Khan Galdan was trying to establish an influence on the khanate for a while by intervening in the internal affairs of Yarkand Khanate. When Hidayatullah Ishan took the letter and went to Galdan in 1679, opportunity knocked on the door for him. Galdan invaded Kumul and Turfan with an army of 30 thousand men in 1679. Next year, he invaded Yarkand with a cavalry troop of 120 thousand men. While he was fighting against members of Ishakiyye during the invasion of Jungars, and Yarkand ameeers were fighting against Jungars, members of Afakiye supported Galdan from inside and opened the gates of the city to Jungars. Galdan took Ismail Khan and his entire family as prisoners and took them to the capital Ili, and two years later, Ismail Khan died of grief in Ili. Before the Jungar army returned to their country, Afak Khoja paid 10.000 pieces of valuable clothes as taxes in return for one thousand tenges. Although princes who were members of Yarkand Khanate tried to recover the country again in n following period, they could not succeed. Lastly, Muhammad Momin Sultan announced himself as Yarkand Khanate in 1696; at that time, members of Afakiye asked for help from Kyrgyz, and Kyrgyz attacked Yarkand and killed Muhammad Momin Sultan. Immediately afterward, Jungars took action and took the city from Kyrgyz. Thus, Yarkand Khanate disappeared from the stage of history. The country's territory was ruled by the vassal status of Jungars until 1755 when Manchus took over the region.

